

Univerzita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Bc. Matouš Haicl

Filosofické dílo Nikolaje Losského

The Philosophical Work of Nikolai Lossky

Praha 2016

Vedoucí práce: PhDr. Hanuš Nykl, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 9. května 2016

.....
Matouš Haicl

Klíčová slova (česky)

gnoseologie, metafyzika, etika, intuice, N. O. Losskij, ruská filosofie, ruská emigrace

Klíčová slova (anglicky):

gnoseology, metaphysics, etics, intuition, N. O. Lossky, Russian philosophy, Russian emigration

Abstrakt (česky)

Práce představuje filosofický systém Nikolaje Losského. Jsou uvedeny základní biografické údaje a poté je Losského filosofie vykládána z hlediska tří oblastí – gnozeologie, metafyziky a etiky. Losskij budoval svůj systém postupně s důrazem na vzájemnou provázanost. Nejprve formuloval své učení o intuici, čímž vstoupil do dialogu s evropskou tradicí novým konceptem poznání. Poté vytvořil nauku o dichotomii světa rozděleného na sféru království Božího a království rozbroje. Člověka pak popsal jako bytost stojící mezi těmito světy, jejíž životním posláním je hledat cestu zpět k Bohu. Nakonec jsou představeny některé aplikace Losského základních tezí v drobnějších dílech a je zhodnocen přínos a perspektivy Losského nauky pro současné filosofické bádání.

Abstract (in English):

This thesis presents the philosophical system of Nikolai Lossky. The thesis includes basic Lossky's biographical data and the philosophical system itself is interpreted from the point of view of three philosophical fields – gnoseology, metaphysics and ethics. Lossky was conceiving his system progressively with an emphasis on its inner interconnection. Firstly he formulated his study of intuition, by which he entered a dialogue with the European tradition because of his new concept of human cognition. Afterwards he postulated the dichotomy of two spheres of the world – the kingdom of God and the kingdom of dissension. A human being stands between these two worlds and theirs life mission is to find a way back to God. In the end there are presented some of the applications of Lossky's basic theses in a few shorter works and there is also a valuation of Lossky's contribution for today's philosophical tradition and possible perspectives of development of his thoughts.

Obsah

1. Úvod	6
2. Nikolaj Onufrijevič Losskij: Život a dílo.....	8
3. Losského gnozeologie.....	10
4. Losského metafyzika.....	20
5. Losského etika	26
5.1. Losského učení o hodnotách	26
5.2. Losského koncepce etiky	27
6. Aplikace Losského koncepce ve vybraných otázkách	38
6.1. Mystická intuice	38
6.2. Nauka o reinkarnaci	41
6.3. O kritériu pravdy	43
7. Závěr	46
Bibliografie	48

1. Úvod

Tato práce si klade za cíl představit filosofické dílo významného ruského myslitele Nikolaje Onufrijeviče Losského. Záměrně je zdůrazněno slovo *filosofické*, neboť Losskij publikoval rovněž texty na témata s filosofií související pouze volně. Samotné filosofické dílo je relativně rozsáhlé, a proto nemohla být věnována pozornost všem jeho částem. Rozhodl jsem se proto rozdělit práci do tří hlavních tematických celků, ve kterých Losského filosofickou koncepci vyložím: První z nich pojedná o Losského gnozeologickém pojetí, druhý předloží Losského představu o metafyzice a poslední představí jeho koncepci etiky. Kromě toho bude diskutováno i několik drobnějších děl, diskutujících zejména populární témata, která se Losskij rozhodl interpretovat z pozice svých hlavních filosofických premis a ukázat konsekvence, které z přijetí takových předpokladů v daných otázkách vyplývají.

Stranou zájmu, z důvodu omezeného rozsahu práce, zůstala zejména Losského logika a teodicea. Domnívám se však, že i bez nich je Losského filosofický systém uchopitelný a práce o něm zprostředkuje uspokojivou představu.

Kromě samotného jádra práce bude předmětem zájmu i Losského život a bude nabídnuta stručná charakteristika jeho díla jako celku. Na konci se pak pokusím zhodnotit Losského přínos pro ruskou i světovou filosofii a poukázat na některá sporná místa jeho filosofické metody.

Zvláštností Losského děl je skutečnost, že autor zpravidla nepředpokládá čtenářovu obeznámenost s jeho předchozími díly, takže ve většině jeho textů nacházíme tytéž myšlenky vykládané znovu a znovu, kdykoli to přijetí nových tezí vyžaduje. Tento Losského styl se částečně promítl i do této práce, která rovněž důležité myšlenky čas od času opakuje, neboť je to nezbytné pro plynulé sledování Losského logických a filosofických vývodů.

Jak se pokusím ukázat, filosofie Losského je do značné míry uzavřeným systémem, který vychází z několika základních premis, z nichž jsou dále pouze vyvozovány všemožné konsekvence v různých oblastech filosofického zkoumání. Struktura práce proto může mít formu postupné charakteristiky těchto jednotlivých oblastí a Losského postojích v jejich rámci, neboť stejným způsobem postupoval Losskij při konstruování svého systému. Nejprve budou zmíněna základní Losského životopisná data, zejména s odkazem na jeho autobiografii. Poté bude předložena a interpretována základní Losského představa o lidském poznání vyjádřena pojmem „intuitivismus“. Ten sám však, jak se ukáže, není dokazatelný sám ze sebe (tj. s použitím premis nepřesahující oblast gnozeologie), nýbrž předpokládá jisté metafyzické založení. V druhé části je proto předložen metafyzický systém Losského, který rozvíjí motivy vyjádřené již v nauce o poznání a zároveň tuto nauku doplňuje a tvoří pro ni nezbytný základ. Konsekvencí těchto dvou filosofických oblastí je etika, která vymezuje lidské místo v Losským popsaném univerzu a poskytuje člověku vodítko ke správnému životu. Nakonec je poukázáno na implikace Losského filosofických závěrů v několika konkrétnějších otázkách, na které odpověděl ve svých drobnějších dílech. V závěru následuje shrnutí Losského filosofie a je nabídnuto její stručné hodnocení.

Losského dílo téměř není zpracováno v dostupné sekundární literatuře (s výjimkou těch zdrojů, které byly použity v této práci), a proto se o ni nebylo

možné při psaní této práce příliš opřít. Byly proto použity zejména primární zdroje s přihlédnutím k některým monografiím, encyklopediím, slovníkům a článkům.

2. Nikolaj Onufrijevič Losskij: život a dílo

Nikolaj Onufrijevič Losskij se narodil 6. prosince 1870 (gregoriánského kalendáře) v Kreslavce (území dnešního Lotyšska). Vyrůstal v nábožensky založené rodině, což jej silně ovlivnilo.¹ V dětství navštěvoval katolický kostel i pravoslavný chrám.² Již na gymnáziu se zabýval otázkami sociální spravedlnosti a začal sympatizovat se socialistickým (ač nikoli revolučním) hnutím.³ Získával také čím dál negativnější vztah k církvi, který vyvrcholil jeho vyloučením ze školy za údajnou propagandu socialismu a ateismu. Poté se rozhodl odcestovat do Švýcarska.⁴ Tam se mu však rovněž nepodařilo vystudovat, a proto se vrátil zpět do Ruska. Losského vzdálený příbuzný L. N. Losskij mu pomohl k přijetí na gymnázium a později i na univerzitu v Petrohradě.⁵ Nikolaj Losskij sledoval, jak se hroutí carský režim a Rusko je zachvacováno bolševickou revolucí. Inteligence byla pro bolševiky obzvláště nebezpečná, a proto byli ruští intelektuálové (včetně Losského) roku 1922 v rámci akce Filosofický parník posláni do zahraničí.⁶ Díky ruské akci T. G. Masaryka se Losskij dostává do Prahy, kde působí na Ruské právnické fakultě Univerzity Karlovy.⁷ V roce 1942 se stěhuje do Bratislavy a dostává místo na Univerzitě J. A. Komenského.⁸ V roce 1946 se přesunul za svým synem do USA, kde přednášel v New Yorku.⁹ U svých spolupracovníků i studentů se těšil velké oblibě pro svoji filosofii a víře oddanou a vlídnou povahu.¹⁰ Ke křesťanské nauce si musel dlouho hledat cestu a po definitivním přijetí víry se svoji filosofii rozhodl koncipovat jako filosofickou obhajobu křesťanské nauky. Zemřel ve věku 94 let v Paříži.

Jeho nauka o intuici se začala rýsovat od prvního většího díla (dizertace *Фундаментальные доктрины психологии с точки зрения волюнтаризма* z roku 1903), jež vypracoval nezávisle na Bergsonově učení.¹¹ Ve svém pojetí psychologie Losskij předpokládal kooperaci lidského já jako vyššího organizujícího činitele s činnostmi fyzických částí lidského těla. Celou psychickou existenci člověka se pak pokusil vysvětlit z hlediska lidské vůle, která dle něj leží v základu všech psychických aktů.¹²

Svoji nauku o intuici poté rozšířil do formy obecnějších filosofických závěrů v díle *Обоснование интуитивизма* (1907). Tam již nacházíme propracovanou intuitivistickou noetiku, jíž se Losskij proslavil. Podstata Losského

¹ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2011, s. 25.

² Лосский, Н. О., *Воспоминания*, München: Wilhelm Fink Verlag 1968, s. 17.

³ Ibidem, s. 41.

⁴ Ibidem, s. 48.

⁵ Ibidem, s. 73.

⁶ Chamberlainová, L., *Parník filosofů. Lenin a vyhnání inteligence*, Praha: Mladá fronta a. s. 2009, s. 26.

⁷ Ibidem, s. 223.

⁸ Ibidem, s. 283.

⁹ Sládek, K., op. cit., s. 54

¹⁰ Bezděk, M., *Nikolaj Onufrijevič Losskij a jeho filozofia*, in: Losskij, N., *Absolutné kritérium pravdy*, Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská 1946, s. 8.

¹¹ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, Санкт-Петербург: СПбКО 2008, s. 22.

intuitivismu tkví v myšlence, že při poznávání daného předmětu jej nazíráme tak, že přímo vstupuje do našeho vědomí, a poznáváme proto přímo tento předmět samotný a nikoli nějaký jeho obraz či reprezentaci. Akt nazření bytí pak Losskij nazval intuicí, což jeho učení dalo i název.

Intuici Losskij rozděluje na smyslovou, intelektuální a mystickou v závislosti na povaze nazíraného předmětu. Prostřednictvím intuice jsou vzájemně propojeny všechny subjekty a společně vytvářejí jedno univerzální vědomí, jehož část je vědomím daného subjektu a zbytek nevědomím, do kterého má však potenciální přístup.

Od noetiky Losskij přikročil k vypracování vlastního pojetí metafyziky. V díle *Мир как органическое целое* (1917) představil svůj systém postulující neprostorovou a nečasovou oblast (Duch), která je kromě matematických a ideálních principů sídlem substantiálních činitelů, živých jsoucen, jejichž činnost se projevuje v nižších sférách bytí, kde z ideálního bytí vytvářejí bytí konkrétní (reálné). Celý kosmos je tedy podle tohoto učení reálné, časoprostorové bytí, které pramení z ideálního základu. Byl vytvořen následujícím způsobem: Bůh stvořil svobodné substantiální činitele a ty vytvořily hmotný svět. Ten je však ubohý a nedokonalý, a stojí proto v protikladu k dokonalosti a lásce království Božího, jehož dosažení je konečným cílem úsilí každého substantiálního činitele.

Metafyzické závěry tedy měly jisté konsekvence pro etickou dimenzi filosofického systému, kterou Losskij rozpracoval v díle *Условия абсолютного добра* (1944). V něm popsal život člověka jako směřování k dobru, které spočívá v osvobodování se od vlivů nižších sfér bytí a směřování ke království Božímu, ze kterého substantiální činitel, tvořící samotnou podstatu člověka, původně vyšel.

Kromě hlavních filosofických otázek Losskij na základě svých premis rozvinul i vedlejší filosofické disciplíny. Vypracoval například vlastní intuitivistickou logiku v díle *Логика* (1922-1923) či rozvinul svoji nauku o teodiceji v knize *Бог и мировое зло. Основы Теодицеи* (1941). Napsal také známou autobiografii *Воспоминания — жизнь и философский путь* (1968), ve které vyličil svůj život od narození až do roku 1959.

3. Losského gnozeologie

První částí Losského filosofie, kterou tato práce představuje, je gnozeologie a s ní spojený pojem intuitivismus (*интуитивизм*).¹³ Budeme sledovat genezi tohoto pojmu a Losského pojetí lidského poznání. K analýze bude použit Losského spis *Обоснование интуитивизма* (1907)¹⁴ a drobné dílo *Интуитивизм* (1935)¹⁵, ve kterém Losskij znovu stručně vyložil svoji nauku o poznání. Tento spis měl sloužit k její popularizaci a ke stimulaci hlubšího zájmu o jeho dílo. Oba texty je možné číst jako úvod do Losského filosofie, neboť jsou v nich vyloženy základní pojmy, s nimiž pracuje i ve své pozdější tvorbě. V jejich rámci se také vymezuje vůči ostatním filosofickým systémům, a odhaluje tak motivy pro vypracování svého vlastního pojetí.

Losskij své *Обоснование интуитивизма* otevírá poutavou úvahou: Existuje zřejmý rozpor mezi tím, do jakých končin se dokáže v krátké době rozprostírat naše mysl, a kde můžeme reálně existovat. Při zvažování limit našich možností tedy musíme vždy počítat s tělem, v němž je naše já poutáno, a jež nám neumožňuje tak rychlý pohyb, jako má myšlenka.¹⁶ Samotná touha po pohybu, vystoupení z našeho já, které je nám příliš „těsné“, ilustruje naši snahu po poznání toho, co se nachází vně nás samých - světa kolem nás. Ten však podle tradičních filosofických doktrín nepoznáváme s jistotou takový, jaký je, nýbrž jeho obraz v našich myslích deformuje náš poznávací aparát. Takovým předpokladem pak nejsou zatíženy pouze filosofické teorie, nýbrž i tak exaktní vědy jako fyzika (např. v učení o substanti či příčinnosti).¹⁷

Podle Losského od příspěvku Immanuela Kanta do filosofie neexistuje nauka o poznání, jež by nebyla dogmatická (tj. nepostulovala nedokázané principy). John Locke např. předpokládal vnější svět, který nás afikuje a vyvolává v nás ideje, přičemž se nemůžeme nikdy dozvědět, zda tyto ideje skutečně odpovídají světu.¹⁸ Losskij se proto rozhodl takovou teorii vypracovat, aniž by se opíral o nějaké starší teorie, které mu všechny slouží pouze jako negativní vzor.¹⁹

Než však Losskij mohl přistoupit k formulaci vlastních tezí, analyzoval postupně omyly svých předchůdců, aby v kontrastu k nim mohl předvést svoji vlastní, nedostatky ostatních systémů odstraňující teorii. Empiristé důsledně analyzovali jednotlivé obsahy mysli a zasloužili se o zpřesnění terminologie je popisující. Jejich východiska však vedla k subjektivismu a skepticizmu, neboť z jejich premis nelze dokázat podobnost mezi ideou, reprezentující věc ve světě, a touto věcí samotnou.²⁰ Losskij se dokonce domnívá, že s empiristickými premisami nelze dokázat ani samotnou existenci světa.²¹

¹³ Jakovenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, Praha: nákladem Slovanského ústavu – v komisi nakl. „Orbis“ 1939, s. 9.

¹⁴ Losskij, B. N., *Bibliographie des oeuvres de Nicolas Lossky*, Paris: Institut d'études slaves 1978, s. 15.

¹⁵ Ibidem, s. 17.

¹⁶ Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, Санкт Петербург: Типография М. М. Стасюлевича 1908. s. 1-2.

¹⁷ Ibidem, s. 7.

¹⁸ Ibidem, s. 9.

¹⁹ Polanowska, F., *Losskij's erkenntnistheoretischer Intuitionismus*, Berlin: Dr. Emil Ebering 1931, s. 9.

²⁰ Лосский, Н. О., op. cit., s. 13.

²¹ Ibidem, s. 22.

„[...] при таких условиях не только нельзя познавать свойств внешнего мира, но даже и самое существование его не может быть доказано или, вернее, мы не могли бы при этом даже и догадываться о существовании какого-то-внешнего мира.“²²

Losskij chápe epistemologii jako opozici a vzájemnou interakci já a ne-já, což je prisma pro počátky empirismu poněkud netypické. Přesto se však zdá být, alespoň u Locka, opodstatněné: Ten totiž ideje rozdělil podle původu na ty pocházející z vnějších předmětů a ty, které jsou vytvářeny činností lidské mysli.²³ Losskij jeho teorii odmítá zejména proto, že v jejím rámci nelze připustit transsubjektivní poznání, a objekt je proto vždy izolován od subjektu.²⁴ Další Losského výtky je proti Lockovu učení o substanti, která je dle něj prázdný pojem vykonstruovaný naší myslí.

Pro Losského přijatelnější pojetí substance vypracoval Lockův následovník - David Hume. Podle toho je substance svazek idejí, které vnímáme vždy zároveň, a které si proto v mysli spojujeme do jednoho celku.

Locke udělal chybu v tom, když tvrdil, že jednoduché ideje pocházejí z vnějších věcí²⁵, což dle Losského není v rámci jeho empirismu vysvětlitelné, neboť v otázce lidského poznání není možné usuzovat na sílu, která by způsobovala ono „kopírování“ vnějších věcí do naší mysli v podobě idejí.²⁶ Tento předpoklad odstranil Hume, podle kterého ve skutečnosti poznáváme pouze naše vnitřní dojmy, jejichž vztah k vnějšímu světu je nám zcela neznámý.²⁷ Fyzikální zákony se proto týkají pouze „světa“ konstruovaného z našich vnitřních dojmů (byť jsou u všech lidí stejné nebo velmi podobné), a netýkají se proto v pravém smyslu vnějšího světa. Je tedy zřejmé, že do důsledků dovedený empirismus vede ke skepticismu a následně i k solipsismu.²⁸ K těm se však Losskij nechce přiklonit, neboť samotný fakt, že dokážeme pojmut myšlenku na „skutečný svět stojící za idejemi, jež mají být kopiemi jeho jednotlivých částí“, je pro něj dostatečným důkazem toho, že se naše myšlení dokáže upnout k reálnému světu²⁹ (tj. poznat nějaké ne-já), a není proto izolováno pouze ve svých idejích.³⁰ To je tedy hlavní Losského teze dokládající nedostatečnost empirismu.³¹

Jako protipól empirismu musel Losskij odmítnout i racionalismus jako neméně dogmaticky založený systém, jehož chybné (či nedokázané) předpoklady musel vyvrátit. Racionalisté poukázali na to, že přítomnost idejí či dojmů v naší mysli není zárukou toho, že reprezentují realitu. Typickým příkladem je sen, ve kterém něco zřetelně prožíváme, avšak po probuzení si jistě nemyslíme, že vnímaná realita odpovídala vnějšímu světu. Proto je nebezpečné usuzovat z našich dojmů na vnější svět, a kritérium pravdivosti našeho poznání je proto třeba založit na jiných základech. R. Descartes, B. Spinoza a G. W. Leibniz, jakožto

²² Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 22.

²³ Ibidem, s. 18.

²⁴ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, Санкт-Петербург: СПбКО 2008, s. 22.

²⁵ Locke, J., *Esej o lidském rozumu*, přel. Josef Král, Praha: Svoboda 1984, s. 74.

²⁶ Лосский, Н. О., op. cit., s. 24.

²⁷ Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*, Praha: Svoboda 1996, s. 64.

²⁸ Losskij, N. O., *Intuitivism*, Praha: Русский свободный университет в Праге 1932, s. 13.

²⁹ Ibidem, s. 3.

³⁰ Лосский, Н. О., op. cit., s. 30.

³¹ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 88.

nejvýznamnější představitelé racionalismu, každý vypracovali koncepci, která se s tímto problémem snažila vyrovnat.³² Z hlediska teorie poznání pokládá Losskij za klíčové zejména jejich pojetí substance. Pro Leibnize je člověk jedna substance a vnímání jsou jednotlivé její mody. Skrze mody tedy nelze proniknout „za“ substanci, takže nezbyvá, než pokládat všechny substance za izolované a vzájemně neproniknutelné.³³ Takové pojetí tedy, podobně jako u empiristů, neumožňuje důkaz podobnosti mezi vnímaným a reálným světem, a končí tak solipsismem.

Na rozdíl od empirismu však racionalisté předpokládají mnohem těsnější vazbu mezi příčinou a účinkem. Zatímco dle empiristů se jedná o dvě zcela různé věci³⁴, racionalisté se domnívají, že v účinku může být maximálně tolik, kolik je v příčině.³⁵ Kromě toho racionalisté dokazují existenci vnějšího světa vrozeností jeho ideje v naší mysli.³⁶

Empirismus a racionalismus se podle Losského podařilo překlenout až Kantovi³⁷, který otázku vztahu subjektu a objektu, tj. hlavní oblast zájmu a zároveň sporu obou směrů, posunul na novou rovinu, od níž se filosofie začala ubírat jiným směrem než doposud. Jedním z takových nových směrů je právě Losského intuitivismus, který si kladl za cíl vyřešit spory racionalismu a empirismu a předložit jejich dokonalejší (tj. méně dogmatické) řešení, než nabídl Kantův kriticismus.³⁸

Jako základy své teorie se Losskij rozhodl použít fakta, která jsou přítomna ve všech gnozeologických teoriích a zároveň se nacházejí ve vnímání všech (či naprosté většiny) lidí.

„Теория знания должна быть свободной от предпосылок.[...] Это значит, что, приступая к ней, мы должны начинать прямо с анализа фактов, мы не имеем права давать никакого определения знания и не можем указать никаких свойств его, кроме тех, которые прямо усматриваются в фактическом материале переживаний и будут приняты нами за основание, определяющее, какие именно факты подлежат нашему исследованию.“³⁹

Jednotlivé teorie poznání se rozcházejí v otázce, zda se objekt poznání nachází v procesu poznání, nebo vně něj. Losskij se domníval, že se mu podařilo dokázat, že předpoklad existence objektu vně vnímání (tj. jeho transcendence) vede ke sporu, a proto se přiklání k imanentnímu proudu. To, co poznáváme, se nachází v našem vědomí, a ne někde vně nás vysílaje k nám nějakou svoji reprezentaci, skrze kterou by objekt mohl být zpřístupněn našemu vnímání.⁴⁰ Poznáváme proto samotnou věc, nikoli její kopii, symbol či jev.⁴¹

K tomu, aby mohla být přesně definována hranice mezi subjektem a objektem, bylo třeba rozlišit mezi já a ne-já. Já je charakterizováno jako to, co patří mně, to, co je subjektem mojí vůle, kdežto ne-já je jistá danost, to, co stojí

³² Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 41.

³³ Leibniz, G. V., *Monadologie*, Praha: Sfinx 1925, s. 16.

³⁴ Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*, s. 53.

³⁵ Descartes, R., *Meditace o první filosofii*, Praha: Oikoymenth 2001, s. 47.

³⁶ Лосский, Н. О., op. cit., s. 54.

³⁷ Ibidem, s. 57.

³⁸ Jakovenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, s. 389.

³⁹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 59.

⁴⁰ Ibidem, s. 62.

⁴¹ Ibidem, s. 68.

vně jako cizí síla.⁴² K subjektu (individuálnosti) sám Losskij řadí vše, co spadá do našeho těla nebo naší duše.⁴³ Podrobně svoje pojetí já a ne-já rozvinul ve svém prvním díle (*Фундаментальные доктрины психологии с точки зрения волюнтаризма*). Jak bylo řečeno, proces zření věci ve svém vědomí Losskij nazval slovem intuice (*интуиция*).⁴⁴

Losskij je obhájcem mystické intuice, mysticismu, který však nemá tradičně religiózní význam. Označuje skutečnost, že já není od ne-já (zahrnující svět i Boha) odděleno⁴⁵, nýbrž jsou propojeny, a v poznání proto máme přístup do sféry ne-já.

„Наша теория знания заключает [...] утверждение, что мир не-я (весь мир не я, включая и Бога, если Он есть) познается так же непосредственно, как мир я.“⁴⁶

Hlásí se k empiristickému proudu, neboť souhlasně s empiriky se domnívá, že subjekt je ve svém poznání odkázán na objekt v tom smyslu, že jeho poznání se poznáváním objektu vyčerpává a nemůže disponovat jiným (tj. sebou samým vytvořeným či vrozeným) materiálem. Empirismus se však dá rozdělit na individualistický a univerzalistický. Rozdíl spočívá v tom, že individualistický empirista nemůže své zkušenosti připsat objektivní charakter, a proto nemůže na základě ní formulovat obecně platné teze. Naproti tomu empirista univerzalistický, intuitivista, se domnívá, že vnímá přímo věci samotné, které mohou vnímat i ostatní subjekty, a proto své soudy o nich za objektivně platné pokládat může.⁴⁷ Právě univerzalistický empirismus (*универсалистический эмпиризм*) pak Losskij nazval intuitivismem.

Jak bylo řečeno, Losskij odmítl Kantovu nauku, neboť ji pokládal za dogmatickou. Kant spojil předsudky empiristů i racionalistů a dovedl je k absolutnímu skepticizmu. Uvedl do filosofie proslulou dichotomií jevu (*ein Phänomen*) a věci o sobě (*das Ding an sich*)⁴⁸, která říká, že známe pouze to, jak se svět jeví, avšak nevíme nic o tom, jaký je sám o sobě, neboť z toho, jakým způsobem afikuje nás⁴⁹ (lidi), nemůžeme usuzovat, jaký je, ani to, jak afikuje ostatní tvory. Losskij však Kanta kritizuje za to, že jeho teze nejsou důsledky zkoumání, nýbrž svého druhu axiomu jeho systému, od kterých svoji nauku odvíjí a pro které nemá dostatečné argumenty či ospravedlnění.⁵⁰ Dokonce ani sami sebe dle Kanta nepoznáváme takové, jací jsme, nýbrž vždy pouze tak, jak se sami sobě jevíme. Hlavním Kantovým nedokázaným předpokladem je tvrzení, že jev je způsobován afikací vnější věcí.⁵¹ Pouze na jevy se pak vztahují podmínky naší zkušenosti (podřízenost prostoru a času), avšak tyto podmínky se nevztahují (či se nemusejí vztahovat) i na věc o sobě. Proto vztahy, které ve světě nahlížíme, jsou pouhými pravidly syntézy našeho vnímání a nelze je světu samotnému připsat.⁵²

⁴² Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 72.

⁴³ Ibidem, s. 83.

⁴⁴ Losskij, N. O., *Intuitivism*, s. 1.

⁴⁵ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 24.

⁴⁶ Лосский, Н. О., op. cit., s. 93.

⁴⁷ Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 96.

⁴⁸ Polanowska, F., *Losskij's erkenntnistheoretischer Intuitionismus*, s. 13.

⁴⁹ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, Praha: Oikoymenh 2001, s. 70.

⁵⁰ Лосский, Н. О., op. cit., s. 103.

⁵¹ Kant, I., op. cit., s. 116.

⁵² Лосский, Н. О., op. cit., s. 118.

Na Kanta však dle Losského lze vhodně navázat a jeho nauku je možné použít jako základ pro formulování univerzalistického empirismu (intuitivismu), který Losskij obhajoval.⁵³ Tento koncept již měl svoji tradici (postupně k jeho základům přispěli Hume, J. S. Mill, Leibniz a Kant) a jeho hlavní tezí bylo, že všechny prožitky poznávacího subjektu jsou jeho duševní stavy.⁵⁴ Losskij se proto rozhodl vyhledat v dílech významných filosofických předchůdců shody se svým mystickým empirismem a dokázat, že v hlavních bodech se s jeho názory shodovali.⁵⁵ Johann Gottlieb Fichte, jež z Kantovy nauky vyšel, jí stál ještě velmi blízko. Posunul však Kantovu koncepci v otázce lidského já, které již u něj nabylo substanciální formy a bylo dáno lidskému poznání. Já stojí v kontrastu k ne-já, nadindividuálnímu celku, z něhož se vyděluje a chápe samo sebe ve své duši samostatně, ačkoli fyzicky je součástí jednoho světa s ostatními subjekty.⁵⁶ Schelling pokračoval v jeho myšlenkové linii a obrátil pozornost blíže k světu a Bohu. Uvědomoval si neoddělitelnost subjektu a objektu v procesu poznání, který je spojuje. Člověk je totiž rozvinutím stejného principu, stejného ducha jako celá příroda, a proto poznání přírody je vždy zároveň poznáním nás samých.⁵⁷ Ani Hegelovi se nepodařilo zcela překonat Kantovu dichotomii jevu a věci o sobě. Za jisté poznání pokládal poznání Absolutna, ideje Boha, která existuje v naší mysli.⁵⁸ Samotné bytí je pak rozvíjením Absolutního ducha, takže poznáváním přírody poznáváme zároveň i jeho. Na pokraji mezi mystickým empirismem a kriticismem stojí filosofie Arthura Schopenhauera, podle které se nám svět sice jeví jako představa, avšak k jeho základu, věci o sobě (či v jeho případě vůli), máme bezprostřední přístup v našem vlastním subjektu.⁵⁹ S Losským je tedy zajedno v tom, že připouští čisté zření věci o sobě⁶⁰ (např. při estetickém požitku), avšak rozcházejí se v tom, že dle Schopenhauera se nám svět dává jako představa (tj. jev) a nikoli bezprostředně takový, jaký je sám o sobě.

Druhou větví, jež se Kantovu nauku pokusila rozšířit či opravit, je pozitivistický empirismus. Herbert Spencer podrobil kritice Kantův názor o nedokazatelnosti vnějšího světa a o přisouzení času a prostoru pouze našemu poznávacímu aparátu.⁶¹ Namísto toho byl zastáncem transsubjektivního poznání, kdy jednu věc může poznávat více subjektů a filosof podobný „intuitivní náhled“ neproblematizuje.⁶² Prvky jeho nauky Losskij použil pro svoji teorii. Převzal je z koncepce německého myslitele Richarda Avenariuse, který byl rovněž obhájcem univerzalistického empirismu. Podle něj lidské poznání začíná naivním realismem založeným na víře v transsubjektivní poznatelnost světa a postupně se od něj odklání, přičemž v určitém bodě se začíná vracet k původnímu východisku, avšak obohacenému o všechny cesty filosofie, jež jej k tomuto návratu přiměly.⁶³

Příbuzný tomuto směru je intuitivní kriticismus, immanentismus, který odmítá, že by existovalo jakékoli neznámé či skryté bytí. Bytí je pro něj tím, co se

⁵³ Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 141.

⁵⁴ Jakovenko, B., *Дějiny ruské filosofie*, s. 390.

⁵⁵ Лосский, Н. О., op. cit., s. 147.

⁵⁶ Ibidem, s. 149.

⁵⁷ Ibidem, s. 153.

⁵⁸ Ibidem, s. 158.

⁵⁹ Schopenhauer, A.: *Svět jako vůle a představa I.*, Peleňřimov: Nová tiskárna Peleňřimov 1998, s. 96.

⁶⁰ Солнцев, Н. Б., *Русская философия*, Москва: ИНФОРА 2001, s. 328.

⁶¹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 165.

⁶² Ibidem, s. 168.

⁶³ Ibidem, s. 174.

jeví a takové, jaké se jeví.⁶⁴ Tato nauka, ač intuitivismu stojící ze všech nejbližší, se se samotným intuitivismem nedá ztotožnit kvůli některým názorům v oblasti ontologie, které dle Losského v důsledku vedou k solipsismu. Kromě toho není nauka dostatečně filosofická a propracovaná (např. kritériem rozlišení mezi subjektem a objektem je pro její zastánce prostá shoda mezi různými individui⁶⁵).

Zastánce mystického racionalismu můžeme najít i v ruské filosofické tradici. Jedním z nich byl Vladimir Solovjov, který rozvinul nauku o mystickém vnímání konečných věcí a Boha. V rámci ní rozlišuje na každé věci její substancialitu, bytnost a jev. Jeho koncepce je rovněž založena na vnitřní jednotě všech věcí, tj. subjekt je vždy totožný s objektem, což je zároveň východiskem jeho etiky.⁶⁶ Jeho nauka pak byla zejména v oblasti gnozeologie dále rozvíjena (např. S. N. Trubeckým⁶⁷). Učení Leibnize v otázce poznání zase rozvíjeli profesor A. A. Kozlov a myslitel Wincenty Lutosławski⁶⁸, kteří vypracovali nauku o přímém poznání Nejvyššího.⁶⁹

Hlavní Losského gnozeologickou tezí je tvrzení⁷⁰, že objekt je imanentní procesu poznání.⁷¹

„Исследуя свойства познавательного процесса, мы нашли, что объект знания имманентен процессу знания: он есть сама жизнь, сама действительность, присутствующая в акте знания, переживаемая в нем.“⁷²

Poznání je však široký pojem, do kterého spadá vnímání i srovnávání. Podle Losského existují psychické stavy, při kterých o ničem nepřemýšlíme, nic si nepřejeme a splýváme s přírodou v jednom životním toku. Poznávání funguje na základě diferenciací pomocí srovnávání vjemů. Onen „tok“ je tedy nejprve vnímán vcelku a postupně se v poznání člověka individuuje do jednotlivých věcí po vzoru všech ostatních věcí, s nimiž se subjekt do té doby setkal.⁷³ Poznání spočívá ve sledu soudů, z nichž každý zahrnuje: Subjekt, predikát a vztah predikátu k subjektu. Jednotlivé soudy pak řetězíme do stále větších a složitějších komplexů. Nejprve poznáme předmět. Tomu přisoudíme nějakou vlastnost. Poté mu postupně přisuzujeme další vlastnosti a vztahy k ostatním předmětům, čímž krok po kroku vytváříme celý systém našeho individuálního poznání.⁷⁴ Losskij bere v úvahu i Kantovu dichotomii analytických a syntetických soudů⁷⁵, avšak na rozdíl od něj mezi nimi nevidí ostrou hranici, neboť se jedná pouze o jiný pohled na tentýž soud.⁷⁶

⁶⁴ Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 182.

⁶⁵ Ibidem, s. 184.

⁶⁶ Ibidem, s. 187.

⁶⁷ Jakovenko, B., *Дějiny ruské filosofie*, s. 389.

⁶⁸ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, Новосибирск: ЭНСКЕ 2009, s. 64.

⁶⁹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 191.

⁷⁰ Polanowska, F., *Losskij's erkenntnistheoretischer Intuitionismus*, s. 20.

⁷¹ Алешин, А. И., *Русская философия: малый энциклопедический словарь*, Москва: Наука 1995, s. 327.

⁷² Лосский, Н. О., op. cit., s. 195.

⁷³ Ibidem, s. 197.

⁷⁴ Ibidem, s. 202.

⁷⁵ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, s. 88.

⁷⁶ Лосский, Н. О., op. cit., s. 207.

Losskij chtěl vypracovat vlastní teorii soudu⁷⁷ na základě starších teorií o souzení.⁷⁸ Podle Milla a T. Lippse je soud vždy tvrzení o existenci, nebo o vztahu mezi dvěma jevy. Takové pojetí je však podle Losského nedostatečné.⁷⁹ Problém je zejména v tom, že vztah mezi dvěma věcmi je do značné míry přisouzený člověkem a je obtížné mluvit o takovém vztahu na úrovni ontologie. Lež (chybný soud) pak může vzniknout nesprávnou diferenciací reality, kdy místo „atributů“ dané věci zahrnu mezi vlastnosti individuované věci nějakou příměs, která k této věci esenciálně nepatří. Jako kritérium toho, co lze označit za pravdu při souzení o jednotlivých jevech, je (při použití Husserlovy terminologie⁸⁰) uzávorkování všeho, co se nedává v jevu.⁸¹

Losskij se zabýval nutnými (všeobecně pravdivými) soudy. Ty nemohou ležet v subjektu, nýbrž v poznávaných objektech. Jedná se o všeobecně platné svazky objektů a predikátů, které nikdy neexistují odděleně.⁸² Losskij rozlišuje dva typy takového svazku v závislosti na tom, zda nutnost onoho svazku vychází z poznávajícího subjektu, nebo z povahy samotného objektu (např. v matematice, kde číslu 2 patří neodmyslitelně vlastnost „sudost“).⁸³ Tyto nutné soudy si pak podržují platnost napříč časem a prostorem (to je typické např. pro zákony logiky).⁸⁴ Zdá se, že je obtížné spojit Losského imanentismus (správné poznání prostřednictvím nazírané skutečnosti) s možností z individuální jednotlivé zkušenosti uzavírat obecně platné závěry. Losskij však obecně platné soudy vyvozené ze zkušenosti připouští, neboť ze shodné opakované zkušenosti mnoha lidí v totožném jevu lze formulovat obecně platný zákon, který tak může mít formu nutného soudu.⁸⁵

Jedním z problémů, s nimiž se Losskij musel vypořádat, byla tradiční filosofická otázka, jak může pro množství jevů existovat v mysli člověka jediný pojem či idea. Na tuto otázku nabízí opačnou odpověď realismus a nominalismus a Losskij se na ní pokusil ukázat, že i tento problém je řešitelný přijetím jeho imanentní koncepce poznání. Podle nominalistů spojuje řadu „stejných“ prvků (např. všechny tygry) pouze to, že je nazýváme stejným jménem, a popírají tak jejich substanciální totožnost či podobnost. Radikální nominalisté se domnívají, že ve věcech samotných není nic, na základě čeho by se daly utřídít do skupin.⁸⁶ S takovou teorií lze samozřejmě obtížně souhlasit, neboť je zcela neintuitivní a zdravému rozumu odporující popírat, že mezi různými věcmi ve světě existuje větší či menší míra podobnosti.

S touto otázkou se jinak vypořádává realismus, který stojí blíže intuitivnímu náhledu⁸⁷, avšak jeho filosofické založení je z hlediska Losského rovněž problematické. Pro realistu není problém uznat, že např. ve všech trojúhelnících je něco totožného, co je činí právě trojúhelníky. Jak však

⁷⁷ Jakovenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, s. 391.

⁷⁸ Losskij, N. O., *Intuitivism*, s. 24.

⁷⁹ Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 211.

⁸⁰ Jakovenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, s. 416. Srv. Tremblay, F., *Nikolai Lossky's Reception and Criticism of Husserl*, in: Springer Science+Business Media Dordrecht 2016, s. 5.

⁸¹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 217.

⁸² Ibidem, s. 225.

⁸³ Ibidem, s. 228-229.

⁸⁴ Ibidem, s. 235.

⁸⁵ Ibidem, s. 237.

⁸⁶ Ibidem, s. 246.

⁸⁷ Ibidem, s. 249.

filosoficky správně uchopit to, co věci ontologicky spojuje a co není pouze výsledkem naší abstrakce, tj. diferenciaci na straně subjektu?⁸⁸

Odpověď na rozsouzení sporu se ve filosofii tradičně hledá ve zkoumání, zda vnímáme svět primárně v obecninách, které teprve individuujeme do jednotlivostí, nebo naopak vnímáme vždy prvotně jednotlivosti, které následně skládáme do obecnin či komplexnějších celků. Taková dichotomie však není dle Losského správná, neboť ani jednu z variant nelze označit za pravdivou. Samotný proces vnímání Losskij popsal následovně: Nejprve vnímáme „změt“ světa, kterou postupně diferencujeme do individuovaných celků.

„[...] когда мы начинаем всматриваться в содержание общего понятия с целью определить, имеет ли оно индивидуальный характер или нет, оно на наших же глазах неудержимо начинает индивидуализироваться, и дело кончается тем, что в нашем сознании действительно получается единичное представление или даже целая серия сменяющихся, выталкивающих друг друга единичных представлений.“⁸⁹

Rozlišování mezi nominalismem a realismem je proto pro Losského nevhodné, neboť tyto teorie příliš těsně spojují poznávání s jazykem (ve sporu jednotlivin a obecnin se nakonec jedná zejména o názvy komplexů, skrze které je pojmáme), kdežto Losského koncepce je mnohem více založena na samotném smyslovém vnímání.

Losskij uznává, že nejprve svět vnímáme spíše prostřednictvím obecných kategorií (vrabce na ulici vnímám nejprve jako „vrabce“) a postupně docházíme k čím dál diferencovanějšímu poznání až k samotné individualitě, která je poslední diferencí, jíž se odlišuje konkrétní jedinec od ostatních zástupců svého druhu (nakonec tedy onoho vrabce vnímám jako nějakého konkrétního vrabce, kterého chápu jako vyděleného od ostatních vrabců). Existuje tedy jakási nepopíratelná jednota v mnohosti, která spojuje na základě společného znaku všechna individua, která spadají do dané množiny, avšak každému z nich zároveň náleží jedinečnost, která je odlišuje jedno od druhého, a způsobuje tak, že nejsou vzájemně zcela totožná.⁹⁰

Spolu se schopností vnímání má naše mysl i schopnost souzení, tj. kombinování materiálu, který jsme empiricky nabyli, v nové myšlenkové celky. Mezi tyto úsudky patří indukce a dedukce. Prostřednictvím zkušenosti poznáváme vztahy mezi subjekty a predikáty, z čehož vyvozujeme obecné závěry (např. poznáme, že každé S je P) a poté můžeme soudit na platnost těchto vztahů i nad rámec naší zkušenosti. Prvnímu kroku říkáme indukce⁹¹ a druhému dedukce.⁹² Taková syntéza soudů v nás probíhá samovolně, neboť vyplývá ze samotné struktury myšlení, která je nám vrozená. Svět pro nás není chaos, nýbrž uspořádaný celek, ve kterém fungují kauzální, funkcionální a jiné vztahy, které zcela přirozeně poznáváme.⁹³ Takovým způsobem se vytváří systém našeho vědění, jak v individuální sféře, tak později jako agregáty individuálních

⁸⁸ Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 250.

⁸⁹ Ibidem, s. 248.

⁹⁰ Ibidem, s. 266.

⁹¹ Ibidem, s. 274.

⁹² Ibidem, s. 286.

⁹³ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 30.

zkušeností v kodifikované formě ve vědě, kterou jako společné dílo vytváří celé lidstvo.⁹⁴

Kromě materiálu, který jsme nabyli prostřednictvím smyslové zkušenosti, se systém našeho vědění skládá i z čistých myšlenkových pojmů, které slouží k postižení vztahů mezi jednotlivými elementy empirické zkušenosti.⁹⁵ Vedle těch k nim lze zařadit i všechny apriorní pojmy a principy (např. matematické či náboženské). Takovým způsobem přicházíme například k vědomí zákona příčinnosti v přírodě či logickým zákonům.⁹⁶ Vznikají abstrakcí z poznávané zkušenosti, ve které pozorujeme obecná a neměnná pravidla platná pro každý jev – takže podle Losského k takovému poznání přicházíme indukcí, jež následuje po bezprostředním zření nutných vztahů mezi jevy.⁹⁷

Geneze vědy tedy probíhá od indukce k dedukci. Nejprve daná vědní disciplína pozoruje jevy a indukuje jejich zákonitosti na obecné zákony. Když věda disponuje dostatečným aparátem poznání principů, přechází na „vyšší úroveň“ tím, že začne z těchto principů dedukovat principy odvozené a usuzovat na jevy, jež nám dosud nebyly či nemohou být empiricky přístupné.⁹⁸

„[...] когда наука переходит с индуктивной стадии развития на дедуктивную, мы говорим, что она поднялась на более высокую степень именно в смысле большей научности, большей достоверности ее положений.“⁹⁹

Tak tedy věda postupuje od nejobecnějších zákonů, jež se stávají axiomy a postuláty, které tvoří oporu vědeckého systému, až k hypotézám a domněnkám, které sice základním principům neodporují, avšak zatím na své prověření experimentem či zkušeností čekají.¹⁰⁰ Právě v pojetí pravdivých základů vědy stojí jistá inovativnost Losského přístupu, neboť na rozdíl od těch, pro které je kritériem pravdy základních axiomů vědy jejich analytická nutnost (pro některé naopak může být základem vědy soubor tautologických vět matematiky), Losskij pokládá za kritérium pravdy danost bytí, tedy principy imanentně nazřené a popsané, na jejichž základě je možné budovat vědu až po hranici transcendence.¹⁰¹

Losskij se tedy domníval, že svojí teorií poznání překlenul propast mezi bytím a poznáním, která byla prohlubována staršími filosofickými směry.¹⁰²

„Интуитивизм вскрывает и устремляет ложную предпосылку разобщенности между познающим субъектом и познаваемым объектом, лежащую в основе теорий знания индивидуалистического эмпиризма, докантовского рационализма и кантовского критицизма.“¹⁰³

⁹⁴ Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 293.

⁹⁵ Ibidem, s. 308.

⁹⁶ Ibidem, s. 312.

⁹⁷ Ibidem, s. 316.

⁹⁸ Ibidem, s. 319.

⁹⁹ Ibidem, s. 318.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 322.

¹⁰¹ Ibidem, s. 332.

¹⁰² Ibidem, s. 339.

¹⁰³ Ibidem, s. 337.

Intuitivisté na rozdíl od nich tvrdí, že vnímáme samotné věci, nikoli jejich kopie či reprezentace, čímž zmíněný rozpor překonávají.¹⁰⁴ Lidská mysl tedy vnímá celek zkušenosti, ze kterého individuuje jevy, které následně porovnává mezi sebou, přičemž hledá shody a rozdíly mezi nimi, a tak své poznání diferencuje a upřesňuje. To vše je umožněno díky koordinaci¹⁰⁵ a příbuznosti (či přímo substanciální totožnosti) mezi světem a lidským myšlením, což však již přesahuje oblast gnozeologie a zasahuje do oblasti metafyziky¹⁰⁶, již je věnována následující kapitola. Některé motivy přechodu jeho filosofického zájmu z gnozeologie na metafyziku vysvětlil ve své řeči předcházející vlastní obhajobu jeho *Обоснование интуитивизма*. Popisuje dějiny filosofie, které směřovaly od nediferencovaného subjektu (antická filosofie), přes subjekt stojící v ostrém protikladu k objektu (novověká filosofie) a nyní je čas rozpor mezi já a ne-já překonat transsubjektivní filosofií, již je zastáncem.¹⁰⁷ Transsubjektivní teorie poznání se však nutně musí opírat o jisté ontologické předpoklady, které Losskij zmiňuje. Mezi ty patří například těsné sepetí poznávaného světa se subjektem, které má Losskij filosoficky založeno, což mu transcendentální filosofii umožňuje vypracovat. Jeho předchůdcům, jež z různých důvodů vlastní ontologickou koncepci neměli či vůbec žádnou neuznávali, byla tato cesta uzavřena.

Právě neujasněný vztah mezi gnozeologií a ontologií se stal terčem kritiky, která se na Losského snesla. Profesor L. M. Lopatin se například domníval, že Losského koncepce by dávala smysl pouze jako zkoumání ontologických podmínek poznání. Místo toho se Losskij snaží ontologickým otázkám vyhýbat. Takové kritice se však Losskij bránil – jeho cílem bylo formulovat gnozeologickou teorii a ontologickým vývodům či předpokladům musel věnovat pozornost pouze natolik, nakolik to jeho gnozeologie vyžadovala. Dalším bodem kritiky bývá například zpochybnění tvrzení, že svět je nám skutečně imanentně dán. O procesech v našich tělech například víme velice málo, a tím méně proto musíme vědět o vnějším světě. Na tuto námitku Losskij odpovídá tím, že naše neznalost nevyplývá z toho, že by se nám svět pravdivě a imanentně nedával, nýbrž z naší nedostatečnosti jakožto poznávajících subjektů. Svatý člověk by například mohl přímo nazírat Boha¹⁰⁸, avšak naše nesvatost nám v tomto poznání brání a zamlžuje jej.

¹⁰⁴ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 25.

¹⁰⁵ Polanowska, F., *Losskij's erkenntnistheoretischer Intuitionismus*, s. 35.

¹⁰⁶ Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, s. 346.

¹⁰⁷ Schopenhauer, A., *Svět jako vůle a představa I.*, s. 96.

¹⁰⁷ Замалеев, А. Ф., *Русская философия: конец XIX. – начало XX. века*, Санкт Петербург: Ст. Петербург. Унив. 1993, s. 397.

¹⁰⁸ Jakovenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, s. 392.

4. Losského metafyzika

Příliš silné metafyzické předpoklady, které byly Losskému vytýkány v jeho gnozeologických dílech, jej vedly k formulaci vlastní metafyzické koncepce, která měla objasňovat ty předpoklady, které předtím pouze tiše postuloval, čím chtěl své kritiky umlčet.¹⁰⁹ K analýze bude použito Losského nejvýznamnější metafyzické dílo - *Мир как органическое целое* (1917)¹¹⁰.

V tomto spisu si Losskij neklade za cíl vypracování zcela nové a originální teorie. Hlásí se k odkazu starších myslitelů, kteří již byli na stopě řešení mnoha filosofických problémů, avšak dle Losského jim chybělo správné prisma či východisko, ze kterého by ony problémy bylo možné skutečně uspokojivě rozřešit. Právě tento správný úhel pohledu se domníval nabídnout právě on.¹¹¹ Dílo je součástí velkého filosofického projektu a navazuje na jeho gnozeologické závěry, jimiž ospravedlnil existenci metafyziky a přiklonil se k intuitivistickému filosofickému hledisku.¹¹²

Cílem tohoto díla pak bylo podat ucelenou filosofickou interpretaci světa z hlediska intuitivismu. Za základní filosofickou dichotomií Losskij pokládá rozpor mezi organickým a neorganickým pohledem na svět. Zastánci neorganického pohledu předpokládají, že bytí náleží primárně elementům celku, který sám bytí získává až jejich spojením, jímž jej konstituují. Naopak zastánci organického pohledu se domnívají, že elementům náleží bytí právě díky účasti na celku, jenž je proto v bytí primárnější. Jedná se o podobný rozpor jako v otázce, zda je subjekt jakýmsi „slepencem“ svých predikátů, čímž se vyčerpává jeho existence, či existuje jako celek, přičemž predikáty z něj můžeme rozumově oddělit, avšak nikoli reálně, neboť existují pouze jako součást tohoto celku.¹¹³

V knize nacházíme shrnutí Losského gnozeologie, která tvoří základ pro jeho metafyziku. Tímto základem je vztah poznávajícího subjektu k objektu poznání, který toto poznání umožňuje. Kromě vztahu k tomuto subjektu má pak předmět vztah i k dalším (respektive všem) věcem ve světě. Ten proto poznáváme při analýze každého předmětu, neboť zároveň s povahou tohoto předmětu se nám vyjevují jeho vztahy ke světu, a tím i povaha světa.¹¹⁴

Lidé však znají pouze jistou výseč světa, jež sice tvoří propojený organický celek, avšak obvykle jej jako celek nemají na zřeteli a soustředí se jen na tu jeho část, kterou znají.¹¹⁵ Pro Losského je zásadním fakt, že vztahy mezi předměty ve světě jsou reálné, a proto zavrhuje konkurenční teorie (ve vlastní terminologii nihilismus, intelektualismus), které si jsou vědomy vztahů mezi předměty, avšak přiznávají jim existenci pouze v důsledku jejich spojování v našich myslích.¹¹⁶ Losskij naproti tomu dokazuje, že příroda (svět) se v každém

¹⁰⁹ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 27.

¹¹⁰ Losskij, B. N., *Bibliographie des oeuvres de Nicolas Lossky*, s. 14.

¹¹¹ Лосский, Н. О., *Мир как органическое целое*, Москва: Издание Г. А. ЛЕМАНА и С. И. САХАРОВА 1917, s. 5.

¹¹² Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 62.

¹¹³ Лосский, Н. О., op. cit., s. 11-12.

¹¹⁴ Ibidem, s. 14.

¹¹⁵ Ibidem, s. 16.

¹¹⁶ Ibidem, s. 20.

ohledu projevuje jako živý, tvůrčí, organický celek. Vztahy v ní jsou proto objektivní, nikoli vytvářené subjektivně.¹¹⁷

Klasickými problémy, s nimiž se filosof od novověku musí vyrovnávat, jsou čas a prostor.¹¹⁸ Dle Kanta podléhá podmínkám prostoru a času pouze svět jako jev.¹¹⁹ Losskij, podle kterého nevnímáme jevy, nýbrž, na základě našeho spojení s nimi, samotné věci o sobě, přisuzuje podmíněnost zákonu času a prostoru věcem v jejich konkrétním bytí, avšak nikoli ideálním jsoucnům, která leží v jejich základu mimo sféru konkrétního bytí.¹²⁰ Tato dichotomie ideálního a konkrétního bytí však nemá nic společného s dichotomií materiálních věcí a jejich obrazy, skrze které je vnímáme (či jakoukoli jinou variací této původem novověké dichotomie), kterou Losskij kritizuje.¹²¹

Když tedy Losskij dospěl k závěru, že svět tvoří jeden provázaný organický celek¹²², stanul před otázkou, stojí-li v jeho základě jediná substance, či mnoho substancí. Je zřejmé, že ve světě existují protiklady, jež Losskij chápe již na abstraktní úrovni a domnívá se, že na úrovni konkrétních kvalit (tvrdost, barva) i chápané zcela abstraktně jako logické protiklady (protiklad jako negace ve smyslu non-a či odlišnost ve smyslu b) existují již v ideální sféře bytí.¹²³

V materiálním světě existuje nesmírné množství sil, které se navzájem střetávají a bojují spolu.

„[...] в материальной среде явления борьбы, состоящие в действии и противодействии отталкивающих сил, возможны лишь до тех пор, пока множество частей материи связаны друг с другом также и силой притяжения и потому образуют единую материальную систему.“¹²⁴

Je proto zřejmé, že existuje mnohost, což samo o sobě napovídá, že materiální svět se nerozvíjí činností jediné ideální substance. Přes tyto protiklady však svět tvoří zároveň různé druhy celků nadřazených jednotlivým individuím, které tato individua spojují.¹²⁵ Například dva lidé mohou být proti sobě navzájem, avšak společně se podílí na celku jménem „lidstvo“. V základě takového celku stojí substanciální činitel náležející do sféry ideálního bytí.¹²⁶ Takto lze postupovat stále výše a výše, až se dostaneme k celku celého světa, v jehož základě rovněž musí ležet nějaký ideální substanciální činitel.¹²⁷ To Losskij sice nepopírá, avšak zdůrazňuje, že všichni substanciální činitelé jsou samostatní, a proto na nejvyšší substanci nezávisí.¹²⁸ V základě světa pak stojí Počátek, nezávislý na čemkoli jiném, který proto může být nazván Absolutnem.

¹¹⁷ Losskij nabídl poměrně rozsáhlou polemiku s koncepcí T. Lippse (s. 24-32), již prezentuje jako příklad teorie subjektivizující vztahy mezi předměty ve světě.

¹¹⁸ Losskij, N. O., *Intuitivism*, s. 16.

¹¹⁹ Který stojí v „opozici“ vůči světu jako věci o sobě.

¹²⁰ Лосский, Н. О., *Мир как органическое целое*, s. 33-34.

¹²¹ Ibidem, s. 40.

¹²² Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 26.

¹²³ Лосский, Н. О., op. cit., s. 49.

¹²⁴ Ibidem, s. 52.

¹²⁵ Jakovenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, s. 425.

¹²⁶ Лосский, Н. О., op. cit., s. 53.

¹²⁷ Sergeev, M., *Orthodoxy and Democracy: Sophiological Themes in the Philosophy of Nikolai Losskii*, in: *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 21: Iss. 2, Article 4, s. 4.

¹²⁸ Лосский, Н. О., op. cit., s. 56.

Pro toto Absolutno se obtížně nachází jméno a nejlépe jej aproximujeme výčtem toho, čím všim není.¹²⁹ Absolutno nese podobné rysy jako Plótínovo Jedno, na jehož odkaz Losskij explicitně navazuje.¹³⁰ Absolutno, tvořící základní substanci světa, tedy nijak neomezuje v projevech jednotlivé svobodné substanciální činitele.¹³¹ Ty pouze vytvořilo a oni jej mohou, avšak nemusejí následovat. Činitelé jsou svobodní a mají tendenci se od Absolutna odtrhovat a jít vlastní cestou. Duchovní vývoj pak spočívá v postupném návratu do Absolutna, kdy substanciální činitel použije svoji svobodu právě k tomu, aby se navrátil do toho, z čeho vzešel. Z tohoto důvodu existuje ve světě nepřátelství, zlo a rozbroj, neboť jednotliví činitelé prodlévají v odtrženosti a bojují mezi sebou, místo aby se navraceli do společného počátku.¹³²

Intuitivisté mají rovněž svůj důkaz Boží existence. Ten je podobný tradičnímu ontologickému důkazu a dá se formulovat takto: Ze samotné existence nehmotných principů mohu usoudit na jejich nutnou existenci. Bůh proto nemůže nebýt, tak jako čistě rozvažovací pojmy jako přímka či spravedlnost nemohou nebýt.¹³³

Vrcholem snahy substanciálních činitelů je tedy dosažení harmonického království Ducha, ve kterém vše proniká všim a každá část je zároveň celkem. Tento svět harmonie je nám jistým způsobem blízko. Umělci do něj umějí proniknout obzvláště dobře a čerpají z něj inspiraci pro svoji tvorbu, neboť je sídlem dobra a krásy. Tento svět je střídavě nazýván Duchem či Moudrostí a Losskij jej přímo ztotožňuje s Duchovním světem Plótína.

„Множественность в этом царстве обусловлена только идеальными отличиями одного члена от другого, т. е. индивидуализирующими противоположеностями, без всякого участия противоборствующих противоположеностей, а, следовательно, и без всякой вражды одних существ к другим. Здесь нет эгоистического обособления и взаимоисключения.“¹³⁴

Bůh je hlavou království Ducha a životem jednotlivých jeho členů je tvorba časného světa, jež tvoří ontologicky nižší stupeň.¹³⁵ Losskij se pokusil o interpretaci této trichotomie jako rozvinutí křesťanského učení o třech osobách Boha, kdy Otec (Absolutno)¹³⁶ je zcela transcendentní, Syn (Bůh ve vztahu k hmotnému světu) vstupuje v časný proces a Duch Svatý (království Ducha) je sídlem ideálních substancí stojících v základu materiálního světa.¹³⁷

Obyvatelé království Ducha, ač nekoneční a žijící v harmonii, touží po samostatném projevu, po oddělení se a po tvorbě jiného (tj. nižšího) bytí.¹³⁸ Tím tedy vnáší do světa smrt, neboť tvoří konečné a zániku podléhající jsoucno. Toto nižší bytí má neustálou snahu stát se samo Absolutnem, což jej staví do nepřátelství ke království Ducha a pravému Absolutnu, avšak tím nedosahuje

¹²⁹ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 67.

¹³⁰ Лосский, Н. О., *Мир как органическое целое*, s. 59.

¹³¹ Ibidem, s. 66.

¹³² Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 35.

¹³³ Лосский, Н. О., op. cit., s. 71.

¹³⁴ Ibidem, s. 72.

¹³⁵ Ibidem, s. 87.

¹³⁶ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 42.

¹³⁷ Jakovenko, B., *Дějiny ruské filosofie*, s. 426.

¹³⁸ Борзова, Е. П., op. cit., s. 34.

ničeho jiného než odtržení se od nich, a tak ztráty účasti na jejich dokonalosti.¹³⁹ Toto tzv. království rozbroje navíc není jednotné, takže jsou v opozici i jednotlivé jeho části vůči sobě navzájem, z nichž každá touží stát se Absolutnem na úkor jiného člena. Je celé pevně spojením hmoty (která podléhá podmínkám času a prostoru¹⁴⁰) a časných duševních procesů.¹⁴¹ Právě kvůli tomuto propojení vstupuje do světa smrt, která je rozlukou duševní substance s částmi hmoty, se kterými byla během života spojena. V materiálním světě však jsou jednotlivé věci vskrytu propojeny (jako pozůstatek někdejší harmonie a jednoty království Ducha, ze kterého duševně materiální svět vzešel), což je jádrem koordinace¹⁴² všech substancí a umožňuje jejich částečné vzájemné porozumění.¹⁴³

I na duševně materiálním království je tedy patrný jeho původ z vyšších sfér bytí. Ačkoli žijeme ve světě rozbroje¹⁴⁴, zániku a smrti, nejedná se o chaos¹⁴⁵, nýbrž je ve světě stále vysledovatelný řád a zřetelné vtisky vyšších idejí v matérii.¹⁴⁶

„[...] Дух не только живет в сфере самого себя, но и продолжает пребывать в удаляющемся от него мире, осуществляя в нем свою благую и совершенную деятельность, по крайней мере настолько, насколько это остается возможным в условиях сферы вражды. Всякое существо, как бы низко оно ни пало, разменявшись на мелкие или злые дела, хранится в недрах Духа, жаждущего восстановления его целостности,[...].“¹⁴⁷

Losskij tento princip, pocházející z království Ducha a působící v království rozbroje¹⁴⁸, nazývá *Logos*.¹⁴⁹ Ten má vliv na slévání substancí v různé celky, což se děje na materiální i duševní úrovni. Každou věc na světě můžeme teoreticky nekonečně dělit na menší a menší kousky, stejně jako ji můžeme chápat jako součást různých větších celků. Také lidi můžeme vnímat jednotlivě jako individuální bytosti, které se však rovněž slučují do různých celků a někdy jsou i duševně téměř totožní v jednom citu, např. při poslechu koncertu či ve válečné vřavě.¹⁵⁰

Losského metafyzická stavba světa tedy sestává z Boha, Ducha, duše a hmoty. Tyto čtyři sféry jsou hierarchicky uspořádány¹⁵¹ a činitelé na každé z daných úrovní mohou působit změny v této úrovni a v každé nižší. Díky tomu jsou všechny sféry propojeny a svět se udržuje v chodu jejich součinností.¹⁵² Království Boží je sféra dokonalé jednoty, plnosti a blaženosti. Království Ducha stojí níže, je již diferencováno do individuovaných idejí, avšak stále stojí Bohu

¹³⁹ Лосский, Н. О., *Мир как органическое целое*, s. 92.

¹⁴⁰ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obháje mystické intuice*, s. 137.

¹⁴¹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 96.

¹⁴² Losskij, N. O., *Intuitivism*, s. 17.

¹⁴³ Лосский, Н. О., op. cit., s. 119.

¹⁴⁴ Sládek, K., op. cit., s. 39.

¹⁴⁵ Sergeev, M., *Orthodoxy and Democracy: Sophiological Themes in the Philosophy of Nikolai Losskii*, s. 7.

¹⁴⁶ Лосский, Н. О., op. cit., s. 102.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 103.

¹⁴⁸ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 74.

¹⁴⁹ Sládek, K., op. cit., s. 90.

¹⁵⁰ Лосский, Н. О., op. cit., s. 117-118.

¹⁵¹ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 47.

¹⁵² Лосский, Н. О., op. cit., s. 131.

blízko. Podržíje nejnižší sféru bytí ve formě kosmu a představuje pro ni referenční oblast, k níž je obráceno směřování jejích členů toužících po vyšším bytí.¹⁵³ Kromě stálého udržování „dohledu“ nad jednotou Duch někdy přímo zasahuje do světa a způsobuje např. významné kulturní události (dle Losského je důkazem takového zásahu např. vznik světových náboženství přibližně ve stejné době na izolovaných místech).

Duch je navíc nositelem intelektuálních a morálních hodnot, které mnohdy stojí v opozici k přirozeným tláhnutím materiálních těl a život člověka je pak jistým bojem mezi vyššími a nižšími tužbami.¹⁵⁴ Tento boj souvisí se svobodou substanciálních činitelů, která jim umožňuje následovat skutečné dobro, a směřovat tak ke království Ducha, nebo se od skutečného dobra odvracet a porušovat Boží zákon a tím se těsněji přimyká k duševně materiálnímu světu.¹⁵⁵

V poslední kapitole svého spisu Losskij rozlišil mezi individualistickým a univerzalistickým pohledem na svět. Ty se odlišují podle názoru na postavení člověka ve světě. Pro universalisty má individuum smysl pouze jako část celku, jehož cíle má naplňovat a kterým je podřízeno. Naopak pro individualisty má individuum samo o sobě význam, včetně sledování svých vlastních cílů. Svět (celek) je pak pro ně pouhým prostorovým horizontem, ve kterém své tužby realizuje.¹⁵⁶ Losskij se nemůže přiklonit ani k jednomu z těchto krajností. Pro něj má osoba (individuum) jako taková hodnotu, neboť je svobodným substanciálním činitelem, který v sobě nese zárodek Absolutna, jehož může dosáhnout. Celek je sice dokonalejší jsoucno, avšak pravá hodnota leží právě v oné svobodě, která k Absolutnu může směřovat, ačkoli tak vždy nečiní. Na základě těchto úvah Losskij načrtává základy své etické koncepce, která je však důkladněji rozvedena až v pozdějších dílech, a proto ji na tomto místě nebudeme diskutovat. Celou svoji metafyzickou koncepci nakonec připodobňuje metafyzickému systému Aristotela¹⁵⁷, ve kterém lze skutečně najít zřetelnou analogii.¹⁵⁸

Losskij tedy vypracoval vlastní metafyzický systém, na kterém je patrné mnoho vlivů (diskutovaný byl vliv Leibnize a Aristotela, avšak je cítit i silný vliv Platóna)¹⁵⁹, přičemž zdaleka nejvýraznější je inspirace Plótínem a jeho trojúhelníkovým dělením světa. S jistou nadsázkou lze Losského systému rozumět jako novodobé interpretaci Plótínovy nauky, s některými nuancemi (chybí pověstná „nutnost“, s níž nižší sféry emanují z Jednoho, naopak je nauka obohacena o substanční činitele a jejich individuální činnosti při tvorbě nižších sfér) a s pokusem o její obhájení ve světle pozdějších argumentů a filosofických koncepcí. Přesto se nelze ubránit dojmu, že podobný pokus je v dnešní době již nemyslitelný a v kontextu progresivní filosofické linie založené Descartem již metafyzický systém tohoto druhu nelze smysluplně hájit. Ačkoli Losskij argumenty tradičních odpůrců metafyziky (Kanta, Vídeňského kruhu) zmiňuje, zřejmě je nebere natolik vážně, aby svoji filosofickou cestu dokázal obhájit v přímé a důkladné konfrontaci s jejich premisami. Z tohoto důvodu se obávám, že Losského koncepce dnes již neskýtá mnoho naděje na rozvíjení či

¹⁵³ Лосский, Н. О., *Мир как органическое целое*, s. 139.

¹⁵⁴ Ibidem, s. 151.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 154.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 158.

¹⁵⁷ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 27.

¹⁵⁸ Лосский, Н. О., op. cit., s. 166-167.

¹⁵⁹ Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В., *Краткий философский словарь*, Москва: СЛОВО 2010, s. 196.

vyprovokování bouřlivější diskuze, neboť představuje příklad značně zastaralého způsobu filosofování.

5. Losského etika

Posledním z pilířů Losského filosofie, jež jsem se rozhodl v této práci představit, je jeho praktická filosofie – etika. Po vypracování koncepce lidského poznání a ontologické struktury světa bylo třeba vymezit, jakou úlohu má v jeho rámci člověk a k jakým etickým principům jej zavazuje, tj. co znamená dobro a k jakému cíli by měl náš život spět.¹⁶⁰ Předstupně samotné etiky je však Losského nauka o hodnotách, kterou vyložil v díle *Ценность и бытие* (1931)¹⁶¹. Jelikož se ve své etice o závěry z tohoto díla opírá, rozhodl jsem se předložit analýzu i tohoto textu.

5.1. Losského učení o hodnotách

Losskij uznával jistou formu ontologické hierarchie – různým jsoucňům přiřkládá různou ontologickou dignitu. Tuto myšlenku rozvinul v spise *Ценность а бытие*. Ona hodnota, o níž jde, může mít různé založení. Často se objevují názory, že hodnotné je to, co vzbuzuje pocit hodnotnosti, a co proto za hodnotné pokládáme.¹⁶² Podle jiného názoru je hodnota něčím, co je založeno v sobě samém, a tedy hodnotné je to, co je hodnotné. Přesto převažuje názor, že hodnota je zejména záležitostí vztahu subjektu k danému objektu, ve kterém hodnotu nahlíží. Hodnota se tedy zdá být nějakou pozitivní kvalitou určité věci. Oním jádrem filosofického sporu je proto otázka, je-li hodnota na straně subjektu, či objektu.¹⁶³

Jako psychologické Losskij označuje ty směry, které hájí první ze zmíněných názorů: Hodnota je něco, co věci přisuzujeme my sami v závislosti na tom, jak daná věc slouží k dosažení našich cílů, tj. jak je nám prospěšná. Věc tedy mohu pokládat za hodnotnou i zcela bezcennou v závislosti na tom, jaké mám právě potřeby, neboť hodnota dle těchto názorů není něčím imanentním věci samotné.¹⁶⁴

Přesně opačný názor zastával Losskij. Podle jeho intuitivistické koncepce nepoznáváme pouhé kopii vnějšího světa, nýbrž svět sám, a proto hodnota jeho jednotlivých součástí nemůže být pouze záležitostí toho, co mu přisoudíme my sami. Hodnota je něčím, co náleží věci samé.¹⁶⁵ Je ji proto možné v jistém smyslu „ontologizovat“ a pokládat ji za plnohodnotnou ideu či kategorii. Podstatu sporu lze vysledovat až do středověku, do něhož byla ontologická dignita běžným filosofickým termínem (pro antickou filosofii bylo typické uznávání různě dokonalého bytí), avšak od sv. Augustina je za dobro pokládáno vše, co je, do té míry, do jaké je. Tím pádem daná věc ztrácí ontologickou dignitu pouze účastí na nebytí. Tato tradice pokračuje i u B. Spinozy, podle kterého je dokonalost úplným

¹⁶⁰ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 83.

¹⁶¹ Losskij, B. N., *Bibliographie des oeuvres de Nicolas Lossky*, s. 17.

¹⁶² Лосский, Н. О., *Ценность и бытие*, Париж: YMCA PRESS 1931, s. 5.

¹⁶³ Ibidem, s. 10.

¹⁶⁴ Heidegger, M., *Bytí a čas*, Praha: Oikoymenh 2008, s. 97.

¹⁶⁵ Лосский, Н. О., op. cit., s. 19.

bytím a nedokonalost úplným nebytím. Na základě této logiky je proto absolutním bytím Bůh, který je zároveň absolutní dokonalostí.¹⁶⁶

Přesto i Losskij uznává, že některé kvality mohou existovat pouze ve vztahu k subjektu – již zmíněnému substanciálnímu činiteli – bez něhož by postrádaly smysl.¹⁶⁷ Tento činitel je subjektivně pocítován jako nějaké já a tyto kvality mají tedy svoji existenci vůči já. Losskij se odvolává na svoji ontologii, podle které má veškeré imanentní (reálné) bytí ideální základ v substanciálním činiteli, který reálné bytí vytváří jako svůj projev. Každý z těchto činitelů je pak nadán schopností intuice, tj. přímého zření cizího bytí, díky níž je umožněna láska či sympatie mezi jednotlivými subjekty.¹⁶⁸ Láska je dokonalým poznáním cizího bytí a všechny subjekty směřují ke království Božímu - království lásky - ideální sféře sídlící nad sférou reálného bytí, která je pravou domovinou substanciálních činitelů.¹⁶⁹ Bůh je pak původcem všech hodnot.

Konkrétní věc má tedy dvě roviny individuace – zaprvé na ideální úrovni, kdy daná věc reprezentuje typ vyjádřený ideou v ideálním světě (např. pro člověka idea lidstva) a za druhé na materiálně reálné úrovni, kdy je individuována jako konkrétní seskupení hmoty do podoby daného člověka.¹⁷⁰ Idea však stojí i za „neživou věcí“, a má tudíž v principu stejný substanciální základ (tj. vzniká činností substanciálního činitele) jako kterýkoli organismus, a proto je nutné pokládat celou přírodu a všechny věci v ní za oduševnělé, živoucí.¹⁷¹ Tato myšlenka je podstatou Losským hájeného personalismu¹⁷², který bude podrobněji vysvětlen později. Všechny subjekty existují pro sebe navzájem, všechny jsou imanentní všem, a proto se k sobě navzájem tak či onak vztahují. V extrémních případech si mohou konkurovat nebo nesoupeřit z důvodu uvědomění si společného počátku i cíle, tj. spočinutí v království Božím.

5.2. Losského koncepce etiky

Pramenem pro zkoumání Losského etiky bude dílo *Условия абсолютного добра* (1944)¹⁷³. Etika, jak ji Losskij chápal, zkoumá dobro a zlo - zejména jejich význam pro člověka. Logickým krokem v budování jeho filosofického systému bylo vytvoření koncepce etiky, která by se opírala o jeho dřívější vývody v oblasti gnozeologie a metafyziky. Losského cílem proto bylo definovat etiku takzvaného hierarchického personalismu, jak svoji filosofickou pozici sám nazval.¹⁷⁴ Kromě již zmiňovaných tezí metafyzických, gnozeologických a koncepce hodnot vypracované v knize *Ценность и бытие* se Losskij opírá o závěry ve svém díle *Свобода воли* (1927)¹⁷⁵.

Jako v případě předešlých diskutovaných textů Losskij své dílo koncipuje jako postupné vyvracení všech konkurenčních filosofických pohledů, po němž

¹⁶⁶ Лосский, Н. О., *Ценность и бытие*, s. 28.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 33.

¹⁶⁸ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 96.

¹⁶⁹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 43.

¹⁷⁰ Ibidem, s. 57.

¹⁷¹ Ibidem, s. 60.

¹⁷² Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 84.

¹⁷³ Losskij, B. N., *Bibliographie des oeuvres de Nicolas Lossky*, s. 19.

¹⁷⁴ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, Москва: Издательство политической литературы 1991, s. 24.

¹⁷⁵ Losskij, B. N., op. cit., s. 16.

Losským navrhované řešení zůstává jako jediné správné. K „vyvrácení“ pak Losskému stačí překvapivě málo – např. k odmítnutí etických koncepcí založených na egoistickém základu všech lidských motivů Losskému postačuje poukaz na případy ze života či dějin, ve kterých se dle něj zřetelně vyskytuje altruismus. Projevuje však jistý cit pro odstínění jednotlivých druhů „egoismu“, když jej rozliší na hedonismus, eudaimonismus a utilitarismus. I přes významné rozdíly mají všechny tyto směry společnou myšlenku, že nejvyšším cílem (a zároveň také motivem) člověka je jeho individuální štěstí. Takové koncepce pro Losského pochopitelně nemohou být přijatelné, neboť naznačují, že žádná lidská činnost není cílem sama o sobě, nýbrž je pouhým prostředkem k dosažení skutečného cíle – štěstí.¹⁷⁶ Takový názor je v rozporu¹⁷⁷ se závěrem, k němuž Losskij dospěl ve svém díle *Ценность и бытие*, že hodnota je hodnotou sama o sobě (nejedná se o relativní určení pocházející od subjektu) a tedy řadu aktů konáme přímo pro ně samotné.

Další z koncepcí, na které Losskij reaguje, je Spencerův biologický evolucionismus.¹⁷⁸ Spencer, podobně jako Losskij, vypracoval svůj etický koncept na základě předešlých gnozeologických a metafyzických vývodů. Jejich závěrem je teze, že v základu bytí stojí Absolutno, které však nepoznáváme jinak než prostřednictvím jeho projevů, a proto je nezbytné zastávat agnostický postoj. Na základě toho proto nemůže postačovat charakteristika dobra jako jednání v souladu s Božím zákonem. Spencer se z tohoto důvodu pustil do sledování projevů dobra a zla napříč celou hierarchií živočišné říše. Nakonec dochází k podobnému závěru jako výše zmíněné koncepce: Cílem každé bytosti je stav, kdy pociťuje maximum libosti a minimum strasti¹⁷⁹ (tedy stav, který vytváří podmínky k jeho nejtrvalejšímu zachování). Přesto je i ve Spencerově systému místo pro altruismus – v podobě soucitu cítíme utrpení druhých, což v nás může vyvolávat tendence jejich trápení umenšovat.¹⁸⁰ Jinou cestou k altruistickému jednání je příkaz či strach z trestu. Nakonec však i v altruistickém konání spočítá egoismus, neboť ve společnosti, kde si jedinci navzájem pomáhají a vzájemně myslí na své potřeby, by se každému členu žilo dobře. Mateřská láska je například vysvětlena jako snaha zachovat svůj živočišný druh.¹⁸¹ Losskij se naopak domníval, že skutečným zdrojem altruismu je vnitřní provázanost všech bytostí navzájem.¹⁸²

Losskij, stejně jako proti předešlým koncepcím, argumentuje tvrzením, že po hodnotách jako je krása, dobro, pravda nebo svoboda toužíme pro ně samotné, a nejsou proto žádoucí pouze jako prostředky k dosažení štěstí¹⁸³ a rozhodně to nejsou ani prostředky k zachování tělesné existence, jak se domníval Spencer.¹⁸⁴

„Они [ценности] могут быть использованы иногда как средства для биологических целей, т. е. для самосохранения организма, но по рангу своему они стоят выше биологических ценностей, и реализация

¹⁷⁶ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 28.

¹⁷⁷ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 27.

¹⁷⁸ Цепелева, Н. В., op. cit., s. 35-36.

¹⁷⁹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 32.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 35.

¹⁸¹ Ibidem, s. 46.

¹⁸² Sládek, K., *The View of Creation Through the Eyes of Vladimir Solovyov and Nikolai Lossky*, in: *European Journal of Science and Theology*, June 2010, Vol.6, No.2, s. 16.

¹⁸³ Лосский, Н. О., op. cit., s. 40.

¹⁸⁴ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 39.

их образует сверхбиологическую сторону жизни человека, более ценную, чем биологическая; поэтому понятно и естественно, что в случае столкновения ценностей человек нередко жертвует своей физиологической жизнью, обрекает себя на телесную смерть ради реализации этих духовных ценностей.¹⁸⁵

Cílem lidského snažení tedy dle Losského není štěstí, nýbrž hodnoty, jež jsou žádoucí samy o sobě. Lidská touha se však rozpíná nad každou hodnotu a konečným předmětem naší touhy je absolutní plnost bytí – Bůh. Ten je svrchovaným počátkem a pořádajícím principem všeho ve světě, jehož je stvořitelem.¹⁸⁶ Zároveň je Bůh osobou, resp. Trojicí třech osob, ke které máme proto intimnější vztah než k pouhému principu. Svoji působnost na světě Bůh zprostředkovává prostřednictvím substanciálních činitelů, o kterých bylo pojednáno v rámci Losského metafyziky. Dále připomeňme, že všechny bytosti, jež jsou samy produkty substanciálních činitelů, jsou spolu vzájemně provázány a mohou se vnímat, přičemž jedna bytost vnímá druhou nikoli prostřednictvím její kopie ve své mysli, nýbrž jejím přímým nahlížením – intuicí. Mystickou intuicí je dokonce možné vnímat samotného Boha. Plným pochopením druhé bytosti pak vzniká láska.¹⁸⁷ Doménou lásky však není náš svět (nazvaný království rozbroje), nýbrž království Boží, ke kterému se upínáme a v němž se svými skutky snažíme zasloužit si místo.

Příčinou onoho rozbroje jsme my sami. Bůh člověka obdařil svobodou, tj. možností volit mezi dobrem a zlem, díky čemuž může být plnohodnotnou a samostatnou bytostí.¹⁸⁸ Špatná volba (volba zla) spočívá v nasměrování lásky na jiný objekt, než je Bůh – například k jiným hodnotám či k sobě samému.¹⁸⁹ Právě egoismus Losskij pokládá za kořen všeho zla ve světě, neboť je výrazem odosobnění jednotlivých činitelů od sebe navzájem, sváru ve světě i smrti.¹⁹⁰ Základní zlo proto vzniká narušením řádu hodnot nějakým činitelem (obrácení činitele k sobě).¹⁹¹ Losskij naznačuje, že takovým „narušením“ je i náš současný tělesný život, a proto nemůžeme smrt pokládat za zlo, neboť pro nás znamená šanci přechodu do vyšší formy existence.¹⁹² Obyvatelé království Božího mají nesmrtelné a nezničitelné tělo, a proto v tomto království smrt nemůže existovat; neexistuje v něm žádná psychofyzická entita a nevyskytuje se žádný rozbroj ani protivenství.¹⁹³

Z těchto úvah Losskij vyvodil první (bezpodmínečný) imperativ své etiky – miluj Boha více, než miluješ sám sebe.¹⁹⁴ Takový příkaz však nemáme přijímat heteronomně (teonomně), nýbrž autonomně – sami. Pokud se rozhodneme z vlastní vůle si tento příkaz zvnitřnit, nebude odporovat naší svobodě (neboť jej sami chceme respektovat) a zároveň nás povede k nejvyššímu dobru. Tato teze, založená na předpokladu, že Bůh je nejvyšší hodnota a nejvyšší předmět lásky,

¹⁸⁵ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 40.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 50.

¹⁸⁷ Ibidem, s. 57.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 60.

¹⁸⁹ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 91.

¹⁹⁰ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 36.

¹⁹¹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 62.

¹⁹² Ibidem, s. 65.

¹⁹³ Лосский, Н. О., op. cit., s. 73.

¹⁹⁴ Ibidem, s. 68.

pochopitelně nelze odvodit matematicky, avšak dle Losského je nahlédnutelná intelektuální intuicí.

V návaznosti na Spencera se i Losskij rozhodl vyrovnat s myšlenkou evoluce.¹⁹⁵ Rozlišil přitom pět říší jakožto pět evolučních stupňů: 1) minerály, 2) rostliny, 3) zvířata, 4) lidi, 5) Boží království.¹⁹⁶ Z hlediska „ontologické kvality“ probíhá geneze následovně: Entita, jíž náleží pouhé bytí, stojí na dně žebříčku ontologické dignity (minerály). Živá jsoucna (rostliny a zvířata) stojí výše a entity, jimž kromě bytí a života náleží i osobnost, stojí nejvýše (člověk a Bůh). Zvíře se od rostliny dále odlišuje svojí schopností vnímat a člověk od zvířete zase svojí rozumností. Bohu nakonec náleží svrchovanost. Postupu či vývinu od nižšího k vyššímu říkáme evoluce, avšak ta by nebyla umožněna nebýt řídicího prvku, který ji uvádí do pohybu. Nutně tudíž implikuje existenci Boha. Na všech úrovních života pak pozorujeme projevy altruismu (resp. altruismu soupeřícího s egoismem) – dokonce i u jednobuněčných organismů.¹⁹⁷ Napříč celou přírodou (v rámci jednoho druhu i vzájemně mezi různými druhy) se objevuje jistý zárodek morálky, který živočichy vede k vzájemné pomoci.¹⁹⁸ Bez té by nemohly nikdy vzniknout vyšší formy (např. kultura, umění, sofistikovaná organizace), neboť ty se rodí na základě vysoké kooperace mezi jedinci, kteří je společně vytvářejí.¹⁹⁹

Evoluce však může mít i zápornou stránku. Losskij barvitě ilustruje „zlo“ v přírodě na příkladu kukačky.

„К темным сторонам жизни природы принадлежит, например, поведение кукушек. Самец и самка отличаются чрезвычайно половой страстностью. Самка отдается несколькими самцам подряд. Яиц она не высиживает сама, а кладет их в гнезда различных других птиц. Забота о своем потомстве сводится у нее к тому, что она возвращается к гнезду, куда положила яйца, и выбрасывает часть яиц или птенцов хозяев гнезда. Птенец кукушку так прожорлив, что воспитатели не в силах добыть количество пищи, достаточное для прокормления всей семьи. Вследствие нахальства маленькой кукушки большая часть пищи достается ей, а птенцы хозяев истощаются и часто гибнут от голода. К тому же маленькая кукушка подлезает под них, поднимает на свою спину и выбрасывает из гнезда.“²⁰⁰

Jakkoli tedy vývoj lidstva spěje k jednomu cíli (dosažení království Božího)²⁰¹, je společnost natolik diferencovaná, že se nedá mluvit o jedné morálce, nýbrž o pluralitě morálek či morálních kodexů.²⁰² Různé skupiny lidí považují různé věci za dobré a špatné v závislosti např. na povolání, na vyznání či na věku. Významné rozdíly lze samozřejmě pozorovat mezi jednotlivými národy²⁰³ (např. postoj k vraždě, k trestu, k rovnosti mezi pohlavími). Přesto existují i vzájemné shody a

¹⁹⁵ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 136.

¹⁹⁶ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 74.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 77.

¹⁹⁸ Sládek, K., op. cit., s. 146.

¹⁹⁹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 80.

²⁰⁰ Ibidem, s. 84.

²⁰¹ Sládek, K., op. cit., s. 143.

²⁰² Лосский, Н. О., op. cit., s. 86.

²⁰³ Sládek, K., op. cit., s. 114.

podobnosti²⁰⁴ (ve všech národech se cení věrnost a loajálnost, je zapovězena nevěra, apod.).

Garantem morálky či axiomem etiky je řád hodnot, který, jak se Losskij snažil dokázat v díle *Ценность и бытие*, existuje objektivně vně subjektu.²⁰⁵ Existují i hodnoty v nižší sféře, duševně materiálním bytí, avšak ty již obsahují směs dobra a zla. Rozhodně však Losskij nemůže pokládat za kořen etiky příkaz: Chápej druhého jako sám sebe.²⁰⁶ Takový příkaz totiž nelze vnímat jako apel na naše altruistické city, nýbrž jako „rozšířený egoismus“ (stále jsem to já, koho v druhém ochraňuji, jestliže jednám altruisticky na základě tohoto imperativu). Právě ona rozdílnost, ono ne-já, kterým se druhý vyznačuje, je jediným opravdovým zdrojem mé lásky k němu.

Hodnoty, které zakládají naši morálku, přejímáme učením (od rodičů, ve škole) a zejména pak láskou k lidem a k Bohu.²⁰⁷

Zlo je definováno jako nenávisť k Bohu a všemu, co k němu vede (Boží stvoření). Cílem zla je válka proti Bohu a povýšení se na jeho úroveň. Tímto zlem (satanským principem) je ohrožen každý člověk a celý život s ním musíme vést boj. V každém z nás se dle Losského skrývá strašlivé zvíře.²⁰⁸ Takové „zvíře“ je však, jak Losskij ilustruje na příkladech z literatury, zpravidla jen převlečená touha po dobru – opravdové zlo samotné snad chtít ani nelze. Pokud se již něco jako zlo v lidském chování objevuje, nejedná se o přirozený stav člověka. Obvykle je něco takového následkem jiných příčin (psychické zranění, do sebe zahleděnost vedoucí k závisti a následnému ubližování, apod.).²⁰⁹ Dle jiných pojetí (např. V. Solovjova)²¹⁰ je ďábel zejména ztělesněním nebytí a příklon k němu je vykládám jako strach ze stvoření (a Stvořitele) a jeho odmítání.²¹¹

Je pro filosofii poněkud neobvyklé, aby autor hledal oporu pro své teze v krásné literatuře. Losskij se však pro tuto cestu rozhodl a myšlenku, že pramenem zla je pýcha a samolibost, dokumentuje na četných citacích z F. M. Dostojevského či V. Huga. Závěrem úvah o zlu je konečné shrnutí citovaných pasáží, jež mají vesměs dokazovat, že protivení se Bohu, tj. život následující Satana, má stejný cíl jako život v Bohu (dosažení plnosti bytí), avšak kvůli nižší moci Satana se nám celé Boží stvoření protiví a vzbuzuje v nás pouze utrpení.²¹² Proto svého cíle můžeme dosáhnout pouze na cestě dobra.²¹³

„Сверхсатаны нет, а у сатаны, как и у других существ, конечный идеал есть абсолютная полнота жизни. Борьба против Бога и зло, вносимое им в мир, есть явление, производное из его гордыни, вступление на путь, противоречащий, неудач и все возрастающего недовольства жизнью. Таким образом, у нас есть достаточное основание утверждать, что даже и сатана рано или поздно преодолееет свою гордыню и вступит на путь добра.“²¹⁴

²⁰⁴ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 95.

²⁰⁵ Ibidem, s. 99.

²⁰⁶ Schopenhauer, A., *Svět jako vůle a představa I.*, s. 297.

²⁰⁷ Лосский, Н. О., op. cit., s. 102.

²⁰⁸ Ibidem, s. 107.

²⁰⁹ Ibidem, s. 110.

²¹⁰ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 49.

²¹¹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 115.

²¹² Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 90.

²¹³ Лосский, Н. О., op. cit., s. 124.

²¹⁴ Ibidem, s. 125.

Tuto cestu si můžeme sami zvolit, neboť člověka Losskij pokládá za svobodnou, a proto za své skutky zodpovědnou bytost. Naše zodpovědnost jde tak daleko, že ji Losskij „neodpouští“ ani duševně nemocným či negativně geneticky zatíženým lidem.²¹⁵ Jsme odpovědní za vše, co z nás vychází. To, co jsme zdědili od rodičů, není nic víc než to, co jsme sami přijali.²¹⁶ Přesto je svoboda lidí, tj. nižších bytostí stojících dál od Boha (a proto zatížených hříchem a egoismem) odlišena od svobody členů království Božího a Boha samotného, kteří disponují tvůrčí svobodou. Svoboda lidí je pouze formální a umožňuje nám ovlivňovat dění pouze do určité míry.²¹⁷ I v této situaci limitované svobody však máme vždy možnost následovat dobro a odvracet se od zla.

V důsledku odtrženosti od království Božího prožíváme celý náš život v nenaplnění, relativním neštěstí a pocitu nedostatečnosti vlastní existence. Tato skutečnost může být částečně kompenzována uměním a vědou, avšak i ty jsou nutně postiženy onou ne-úplností, jíž se psychomateriální sféra bytí vyznačuje. Umění, šťastná rodina i krása přírody jsou zcela nesouměřitelné s plností bytí, jež království Boží nabízí, a proto se k nim v honbě za štěstím nemá smysl upínat. Psychomateriální sféra je celá propadlá smrti a pomíjivosti.²¹⁸ Tento stav vznikl odpadnutím od Boha – nedodržením jeho zákona. Ona neposlušnost však není pouze ve vztahu k Bohu, nýbrž i ve vztahu jednotlivých substanciálních činitelů navzájem. Ke správné funkci molekuly musí jednotlivé atomy, které ji tvoří, „poslouchat“ nadřazeného činitele, který je pořádá do celku. Taková harmonie je však často porušována, čímž vznikají různé psychické a fyzické bolesti²¹⁹ a v krajní míře i smrt.²²⁰ Stejným způsobem jsou vysvětlovány i globální a přírodní katastrofy.

„Если даже тело деятеля весьма несовершенно удовлетворяет его нужды и вступает к нему иногда во враждебные отношения, то тем более велика дисгармония между деятелем и внешней средой. Вредные климатические влияния, стихийные катастрофы, борьба за существование животных и растений между собой, социальное неустройство, социальные катастрофы - все эти виды взаимного стеснения жизни, а не сочетания сил для согласного соборного творчества суть следствие несовершенной любви существ друг к другу и к Богу и выражение этого недостатка любви.“²²¹

Příkladem odpadnutí od Boha a protivení se jeho řádu je zločin Raskolnikova v knize *Zločin a trest*.²²² Jakkoli racionálně měl Raskolnikov svůj čin zdůvodněn²²³, celou knihu sledujeme, jak jej postupně ubíjí jeho vlastní svědomí, a vědomí Božího řádu, které si v sobě nese, jej nakonec přivedou až k doznání viny. Trest za porušení Božího zákona proto není ve své podstatě vnější, nýbrž vnitřní – obraz pekla jako místa věčných fyzických trestů je pouhá metafora. Na správnou cestu nás obvykle navrátí dobro a láska, tak jak se stalo Raskolnikovi (či

²¹⁵ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 129.

²¹⁶ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 69.

²¹⁷ Лосский, Н. О., op. cit., s. 132.

²¹⁸ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 141.

²¹⁹ Ibidem, s. 168.

²²⁰ Ibidem, s. 113.

²²¹ Лосский, Н. О., op. cit., s. 134-135.

²²² Цепелева, Н. В., op. cit., s. 76.

²²³ Dostojevskij, F. M., *Zločin a trest*, Praha: Vydavatelství J. Otto v Praze 1899, s. 70.

Jeanu Valjeanu – další Losského oblíbený literární příklad).²²⁴ Podle Losského je dokonce zákonem veškerého bytí to, že všechno zlo bude jednou potrestáno a všechny bytosti dříve či později svobodně vstoupí na cestu dobra.

Otázkou je, která přesně sféra je tou, na níž lze hledat lidskou morální odpovědnost. Dle Losského je subjektem práva substanciální činitel, a tedy nikoli naše tělo jakožto jeho výtvar.²²⁵ Toto tělo je možné trestat, avšak onen trest se nás nijak hlouběji nedotkne. Efektivní trest je působení právě na duchovní stránku nás samých, v jejímž základě leží substanciální činitel, neboť ta pořádá naše tělo a je směrodatná pro naše chování v budoucnu. Hříšník potřebuje, aby lidé okolo odsoudili jeho chování, a bylo mu tak zřetelně dáno najevo, že se nezachoval správně. Právě tuto funkci má trest – má být stimulem k vnitřní obrodě, která povede k odstranění duševního defektu, jenž byl příčinou daného provinění.²²⁶ Z těchto důvodů je také Losskij proti trestu smrti, neboť ten nedává viníkovi šanci svoji duši obrodit. Místo toho vede pouze k zničení jeho fyzické schránky, přičemž duše zůstane nenapravena a v tomto stavu se inkarnuje do nového těla.

„Тем более такое потрясающее переживание, как смертная казнь, должно влиять на посмертное поведение преступника. Что же касается замечания Соловьева, будто смертная казнь уничтожает самое существование субъекта, оно понятно лишь в устах материалистов и им подобных философов, но не в устах людей, признающих вечность человеческого «я», Смертная казнь разрушает лишь наличную телесную жизнь, но не мешает субъекту создать себе новые условия согласно его воле и степени развития.“²²⁷

Přes víru ve spravedlnost a Boží prozřetelnost Losskij uznává, že kolem sebe vidíme spoustu příkladů dobrých lidí stíhaných neštěstím a špatných lidí, jimž se daří dobře. Neexistuje jednoznačné vysvětlení této skutečnosti, neboť Boží záměry nikdo z nás nezná a nelze na ně usuzovat. Přesto se tyto příklady nezdaří Boží prozřetelnost vyvracet. Dobro (dobré skutky) navíc nejsou pouhým „prostředkem ke štěstí“, nýbrž mají svoji hodnotu samy v sobě. Bylo by správným životním cílem usilovat o vnitřní dobrotu i tehdy, kdyby nám to žádné štěstí nepřinášelo. Přesto se konat dobro vyplatí, neboť nám od něj nehrozí žádné „nebezpečí“. To nejhorší, co se nám po vykonání dobrého skutku může stát, je to, když není náležitě oceněn. Dobrý skutek přispívá k naší vnitřní rovnováze a k dobrému pocitu ze sebe samých. V důsledku pak podle Losského vede k dosažení království Božího a s ním spojené plnosti bytí.²²⁸

Ráj (království Boží) a peklo (království Satana) pak nepochybně existují v naší duši, avšak nikoli pouze v ní. Obklopují nás v jakémsi záhadném smyslu. Losskij připisuje podmínky času a prostoru pouze naší sféře (tj. psychomateriálnímu bytí²²⁹) a rozhodně odmítá naivní představy o pekle a ráji, jež se často objevují v uměleckých dílech.²³⁰ Za ráj Losskij zřejmě pokládá projevy dobra, které ve světě nacházíme, a za peklo naopak veškeré zlo, se kterým se lze

²²⁴ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 141.

²²⁵ Ibidem, s. 148.

²²⁶ Ibidem, s. 151.

²²⁷ Ibidem, s. 155.

²²⁸ Ibidem, s. 160.

²²⁹ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 31.

²³⁰ Лосский, Н. О., op. cit., s. 163.

setkat. Do té míry, do jaké oba principy ve světě nacházíme, se tedy dá hovořit o jisté imanentnosti těchto království.

Losskij byl rovněž velkým kritikem komunismu i nacismu. Jelikož svět pokládal za organický celek, musí se i společenské problémy a jejich řešení vyvíjet organicky a postupně spět k naplnění Božího království. Něčemu takovému však odporuje idea revoluce, která si klade za cíl svět najednou radikálně změnit. Navíc je taková myšlenka vždy dílem člověka (či lidí), takže jí chybí jakákoli Božská autorita, která by takový cíl mohla posvětit.²³¹ Tu však má částečně církev, neboť vykládá a šíří Písmo zjevené Bohem, takže lidem slouží jako vodítko ke správnému životu a sjednocuje je na cestě ke království Božímu. Takovým vodítkem se mnohdy snaží být i literatura (v ruské tradici zejména L. N. Tolstého), avšak té rovněž chybí ono „posvěcení“, díky kterému by mohla mít v tomto směru skutečnou autoritu. Tolstého koncepce neprotivení se násilí je například kritizována za svoji naivitu a moralismus.²³² Losskij se přiklání k názoru, že zlu je třeba se protivit, jestliže je to nezbytné.²³³

Obecným pramenem zla, jak již bylo několikrát řečeno, je sebeláska, která spočívá v neuznávání svrchované moci nad sebou (ani ze strany jiných lidí, ani ze strany Boha). Respektování Boží svrchovanosti zároveň znamená stvrzování jeho existence, což je pro do sebe zahleděné lidi nemyslitelné.²³⁴ Pyšní lidé nenávidí Boha, chtějí zničit jeho stvoření a nepřejí si, aby nad nimi existovala nějaká moc.²³⁵ Takový boj však nemůže skončit úspěšně.²³⁶ Správnou cestou (a nakonec i jedinou možnou) je vzdát se Boží všemohoucnosti a přijmout Bohem nabízenou ruku, která má kompenzovat naši nedostatečnost. To je pro Losského lékem na všechny naše hlavní problémy (zejména pocit méněcennosti – maskující se v rozličných podobách²³⁷ – kterým mnozí z nás trpí).

„Развитие в себе христианского смирения есть радикальное лечение души, потому что оно устраняет первопричину ее заболеваний - самолюбие, гордость, тщеславие, вообще все те страсти, которые связаны с преувеличением значения своего «я». Отрицательное отношение к идее смирения, нередкое в наше время, обусловлено прежде всего прометеевским духом нашей эпохи, но кроме того - и непониманием сущности смирения, в особенности смешение его с комплексом малоценности в той его форме, которая имеет характер самоуничтожения.“²³⁸

To, čím překračujeme sami sebe, je láska. Zprvu se láska sice obrací dovnitř (koncentrujeme se na vlastní zájmy či vlastnosti), avšak s duševním vývojem se obrací stále více vně – nejprve k druhým lidem, k přírodě a postupně k celému stvoření a k Bohu.²³⁹ Láska je tím, co vytváří svazek mezi lidmi i předměty –

²³¹ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 167.

²³² Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 128.

²³³ Jako příklad takové situace uvádí několik vojáků chystajících se napadnout bezbrannou dívku. Viz Лосский, Н. О., op. cit., s. 170.

²³⁴ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 88.

²³⁵ Лосский, Н. О., op. cit., s. 173.

²³⁶ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 147.

²³⁷ Zajímavá je například Losským připomenutá analýza Landsberga, který tvrdil, že celá vášnice anti-náboženská filosofie Nietzscheho není nic než způsob, kterým Nietzsche sám před sebou skrýval vlastní citlivost a silný soucit se strádáním druhých. Viz též ibidem, s. 131.

²³⁸ Лосский, Н. О., op. cit., s. 176.

²³⁹ Jakovenko, B., *Дějiny ruské filosofie*, s. 463.

Losskij ji spatřuje na všech úrovních od soudržnosti atomů v molekule, přes individuální svazky mezi lidmi, až po celky jako sluneční soustava nebo soudržnost vesmíru jako celku. Láska k osobě (ať již lidské či Boží) je pak tím nejvyšším, co můžeme pociťovat – taková láska je cennější než láska k hodnotě (dobru, spravedlnosti, kráse), které mají smysl pouze jako aspekt nějaké osoby.²⁴⁰ Když pociťujeme lásku k osobě, přijímáme její individualitu a sléváme se s ní v jeden celek. V království Božím je takový proces možné naplnit zcela a v naší sféře se k němu lze alespoň přiblížit. Oba milující musí být oproštěni od egoismu a společně se poddat vůli Boží. Tento svazek je cílem sám o sobě, aniž by láska směřovala „k něčemu“ konkrétnímu na onom člověku – opravdová láska je spíše něco jako bezpodmínečné přijetí druhého.²⁴¹

Na rozdíl od Kanta se Losskij nedomníval, že by se etika dala založit na jednom všeobecně platném zákonu. Ten by musel být tak obecný, že by vyžadoval upřesnění v každém konkrétním případě.²⁴² Přesto se zdá existovat jakýsi „axiom etiky“ – miluj Boha a miluj bližního svého jako sebe samého. Tomu se učíme zpravidla v rodině – jednota v lásce je symbolizována již jednotou dítěte a matky, z níž vzejde. Poté dítě vyrůstá a pociťuje rodinnou soudržnost, kterou se pak snaží realizovat i v dalších vztazích.²⁴³ Celý život toužíme po jednotě s jiným člověkem²⁴⁴ na tělesné i duchovní rovině. Tuto touhu však lze zcela naplnit až v království Božím. Tam již neexistuje tělesné obcování, neboť jeho členové jsou nesmrtelní, a tak není třeba, aby se rozmnožovali. Proto také neexistuje rozdělení lidí na ženy a muže, jako je tomu v psychomateriální sféře.²⁴⁵

Losskij dále připomněl, že život osoby má hodnotu nesouměřitelnou s jakoukoli jinou hodnotou.²⁴⁶ Proto si zaslouží odsouzení jakékoli riskování života (např. kvůli hazardu či ve válkách o materiální bohatství). Člověk však má k něčemu takovému sklon, neboť podvědomě jedná, jako kdyby jeho duše byla nesmrtelná (což dle Losského skutečně je), a má tedy jistou neúctu k současnému vtělení, které je beztak dočasné a nedokonalé. Kvůli tomu je mnohdy ochotný se svého života i vzdát v zájmu „vyššího cíle“. Takový humanistický heroismus může být ospravedlněn pouze křesťanskou vírou.

„Только христианство с его признанием абсолютной ценности индивидуума и вечности его, развивая учение о высшем плане бытия в Царстве Божием, дает основы для нравственного оправдания героического гуманизма и для воспитания человека в духе этого идеала.“²⁴⁷

Jak již bylo naznačeno v jiných kapitolách, člověk se skládá z množství substanciálních činitelů, kteří jsou hierarchicky uspořádáni, přičemž nejvyšší z nich, pořadatel všech nižších, je nositelem našeho já. Tato hierarchie vede od člověka jako celku až po jednotlivé buňky a atomy, ze kterých se skládá, přičemž každý z těchto celků má svého substanciálního činitele. U zdravého člověka tito činitelé spolupracují a podřizují se hierarchickému řádu, jehož jsou součástí.

²⁴⁰ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 183.

²⁴¹ Ibidem, s. 185.

²⁴² Ibidem, s. 188.

²⁴³ Лосский, Н. О., op. cit., s. 191.

²⁴⁴ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 151.

²⁴⁵ Лосский, Н. О., op. cit., s. 194.

²⁴⁶ Ibidem, s. 199.

²⁴⁷ Ibidem, s. 200.

Taková spolupráce se však může porouchat, v důsledku čehož vzniká nemoc. Smrt je poté chápána jako naprosté rozpuštění soudržnosti činitelů a konec jejich spolupráce.

V otázce morálky nelze pominout společnost, od níž přejímáme mnohé hodnoty a která na naše správné jednání částečně dohlíží, ačkoli se Losskij vůči přeceňování takového vlivu ostře vymezoval.²⁴⁸ Naše svědomí vždy sídlí v já a to, že dané jednání schvaluje nebo odsuzuje společnost, je až druhotné. Společnost totiž kontroluje pouze některé aspekty morálky a mnohé činy jsou morálně špatné, avšak společensky nijak zvlášť pobuřující (fanatismus, nerovnost mezi pohlavími, egoismus). Vliv společnosti se ztělesňuje v uměleckých dílech, skrze které na nás společnost rovněž působí. Hlavní smysl společnosti je v ochraně já každého jejího člena, které musí zůstat chráněno od útisku a násilí.

Nejlepší společností, kterou si člověk pro své morální formování může vybrat, je církev.²⁴⁹ Ta seskupuje jednotlivé členy k sobě navzájem a sjednocuje je v jednom citu ve víře v jednoho Boha. Její členové tvoří orgány církve, která se tak stává organickým celkem - Bohočlověkem. Společně pak putují životem vstříc naplnění království Božího.

„Значение Церкви в деле возрастания духа так велико, что в известном смысле необходимо признать инстинктивным правило: «Вне Церкви нет спасения». Однако это утверждение не следует понимать так, будто всякий человек, не принадлежащий формально к земной православной Церкви, всякий католик, протестант, иудей, буддист, атеист и т. д. обречен на вечные муки.“²⁵⁰

Jak je již od antiky tradováno, skládá se člověk z ducha a těla. Tělo je smrtelné, zcela patřící do psychomateriální sféry a duch, ačkoli na tělo vázán, se v prostoru ani čase nenachází. Náleží mu schopnost abstraktního rozumění, takže při kontemplaci ideje spravedlnosti či čísla všechny individuální duchové pojmají jednu a tu stejnou entitu.²⁵¹ Losskij však zdůrazňuje, že samotný duch by byl bezmocný nebýt živého těla, do něhož je navázán a z něhož čerpá svoji energii.

Existuje tedy jakási nutná vazba těla na ducha (teze tradovaná již od Aristotela), neboť i přes výše řečené hmota nemůže být počátkem pohybu. Každá příčina leží v substanciálním činiteli, který je pravým hybatelem každé hmotné struktury.²⁵² To je vidět i na již diskutovaném fenoménu smrti, která spočívá v ustání nevyššího substanciálního činitele člověka v ovládnutí nižších činitelů, jež člověka tvoří, a rekonstituce v novém celku, podřízení si jiných činitelů a vytvoření nového (zpravidla dokonalejšího) těla. Velmi názorně lze ovládnutí hmoty duchem vidět na tom, jak člověk přetváří svět, jež se sice skládá z hmoty podřízené neúprosným fyzikálním zákonům, avšak člověk je schopen se jim přizpůsobit a přes omezení, jež mu kladou, na přírodu působit a využívat ji ve svůj prospěch.

Losskij neopomenul ani otázku spravedlivého společenského uspořádání.²⁵³ Hlavním cílem podobných snah je uspořádat společnost takovým způsobem, aby byl každý její člen materiálně zajištěn a měl podmínky k

²⁴⁸ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 207.

²⁴⁹ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 154.

²⁵⁰ Лосский, Н. О., op. cit., s. 212.

²⁵¹ Ibidem, s. 215.

²⁵² Ibidem, s. 220.

²⁵³ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 152.

směřování ke království Božímu.²⁵⁴ Kdykoli tato podmínka není splněna, je třeba společenských reforem v zájmu přiblížení se tomuto stavu (zejména se tak děje kompenzací prostřednictvím sociálního státu). Důležitou podmínkou kvalitně fungující společnosti je také vzdělání jejích členů (resp. podíl lidí v populaci žijících se intelektuální prací). Zvýšení množství lékařů, vědců či učitelů v populaci by zvýšilo její úroveň. Vedlo by to i k potřebné reformě školství, která by směřovala ke stavu, kdy jsou u dětí rozvíjeny jejich vlohy a talenty (místo aby je ubíjela, jak se ve škole často děje) a nebyly pouhými pasivními účastníky učebního procesu. K tomuto cíli pak nevede ani kapitalismus ani socialismus.²⁵⁵ Správným vodítkem ke správnému životu osobnímu a politickému je láska k Bohu, což je aspekt, který ani jeden z těchto systémů nezdůrazňuje.²⁵⁶ Ta je nejlepším předpokladem k celkovému rozvíjení lidské osobnosti, která nesmí být utlačována vládou, neboť ta slouží primárně jen k ochraně svobody jednotlivých občanů daného státu.

Vývoj společnosti souvisí s obecným vývojovým principem (progresivním i regresivním), který ve světě můžeme pozorovat. Týká se však pouze té části stvoření, která se odvracela (či stále odvrací) od Boha. Členové království Božího žijí v absolutní plnosti bytí, která již nemůže být nijak zdokonalena, a proto se dále nevyvíjí. Onen vývojový proces samozřejmě není omezen pouze na náš individuální život – nesmrtelný substanciální činitel pořádající člověka přetrvává i po smrti a jeho zdokonalování (či v některých fázích degradace) probíhá kontinuálně od jeho stvoření až po dosažení království Božího.

²⁵⁴ Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, s. 225.

²⁵⁵ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 102.

²⁵⁶ Лосский, Н. О., *op. cit.*, s. 230.

6. Aplikace Losského koncepce ve vybraných otázkách

6.1. Mystická intuice

Prvním dílem, které jsem vybral pro kapitolu aplikovaných otázek, je Losského *Мистическая интуиция* (1938)²⁵⁷. Volba tohoto textu byla učiněna zejména z toho důvodu, že Losskij je v našem prostředí znám především díky svému učení o mystické intuici²⁵⁸, a proto jsem pokládal za vhodné představit spis, kde tuto část svojí nauky samostatně vykládá.

Losského záměrem v tomto spisu bylo argumentovat pro tezi, že kromě smyslové a intelektuální intuice (sloužící k uchopení racionálního aspektu předmětů) musí existovat i nadlogický (metalogický) princip, jímž pojmáme to, co předchází veškerou určenost.²⁵⁹ Druh intuice (nazírání), kterou tento princip uchopujeme, Losskij nazval mystickou intuicí.²⁶⁰ Ta je tím, co nám umožňuje pojímat „čisté entity“ abstrahované od jejich kvalitativních určení.

Onen nadsmyslový a nadlogický princip se zdá být tím, co bylo ve filosofii nazýváno Bůh, neboť o nadkosmickém, nadsmyslovém a nadrozumovém principu nelze pronést žádný pozitivní ani negativní výrok.²⁶¹ Vhodnou cestou k přiblížení se poznání tohoto nadsmyslu se vydali např. Plótínos či Dionýsos Areopagita. Ti popisovali jisté extatické stavy²⁶², ve kterých onu Prapodstatu nazřeli. K takovým stavům se přibližujeme prostřednictvím lásky, při které v srdci zakoušíme jednotu našeho subjektu se všemi ostatními bytostmi i s Bohem. Podobná náboženská vytržení byla vždy popisována v mystické náboženské literatuře. Podstatou náboženské cesty, již mystická literatura popisuje, je odevzdání všeho Bohu, který takto odevzdané duši vrátí celý svět a tím se s ní sjednotí.²⁶³

K této zkušenosti, která je pramenem každého náboženství²⁶⁴, mají přístup všichni lidé, avšak většina z nás si ji nepřipouští a rozhodně ji zpravidla záměrně nevyhledáváme. Není to však nemožné – existuje dokonce tradiční cesta, jak si stavy extáze přivodit – jde o trojstupňový proces²⁶⁵ postupného očistění se²⁶⁶, osvětlení a následného splynutí s Bohem²⁶⁷, který se nám poté zjevuje bez určeností (např. smyslových obrazů), skrze které jej uchopujeme v neočištěném stavu.²⁶⁸

²⁵⁷ Losskij, B. N., *Bibliographie des oeuvres de Nicolas Lossky*, s. 18.

²⁵⁸ K. Sládek vydal svoji monografii Nikolaj Losskij: *Obhájce mystické intuice* (2012) a na Slovensku byl vydán slovenský překlad Losského *O mystickej intuícii* (2004).

²⁵⁹ Losskij, N. O., *O mystickej intuícii*, Poprad: Mornár a syn, s.r.o. 2004, s. 26.

²⁶⁰ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 87.

²⁶¹ Losskij, N. O., op. cit., s. 29.

²⁶² Srv. Plótínos, *Enneady*. VI, 9. In Plótínos, *O klidu*, Praha: Rezek 1997, s. 47-49.

²⁶³ Losskij, N. O., op. cit., s. 49-50.

²⁶⁴ Ibidem, s. 32.

²⁶⁵ Popsaný Dionýsem Areopagitou. Jedná se o jeho trojtinu *via purgativa*, *via illuminativa*, *via unitiva*. Srv. *Listy. O mystické teologii*, Praha: Oikoymenth 2005, s. 172-176, Floss, K., *Cesty evropského myšlení I: Architekti křesťanského středověkého vědění*. Praha: Vyšehrad 2004, s. 70-71.

²⁶⁶ Sládek, K., op. cit., s. 103.

²⁶⁷ Sládek, K., *Apofaticko-katafatický rozměr mystiky v pojetí Nikolaje Losského* in: *THEOLOGICA* 2011 – roč. 1, č. 2, s. 22.

²⁶⁸ Losskij, N. O., op. cit., s. 34.

Losskij však varuje, že mystická intuice, již pojmáme nadkosmický princip, může vést k mylným představám o tomto principu, což ilustruje na učení buddhismu. Ten, ač založen na poznání skrze mystickou intuici, onen nazíraný princip pokládá za neosobní a vede meditujícího k oproštění se od sebe samého, umrtvení se a splynutí s tímto principem. Oproti tomu křesťanská mystika zdůrazňuje jedinečnost daného individua, synovský vztah k Bohu, tj. význačné postavení, které vůči němu má.²⁶⁹ Křesťanství je proto pro Losského učením radosti, naděje a nesmrtelnosti, kdežto buddhismus utrpení, beznaděje a pomíjivosti.²⁷⁰ Buddhismus vyzývá jedince k askezi a k postupnému směřování k vyhasnutí, vyvanutí života a tím k osvobození od života a individuální existence, která je pociťována jako konstantní tíha a utrpení.²⁷¹

Buddhistickou mystiku Losskij pokládá v porovnání s křesťanskou za nedokonalou, neboť ačkoli je na správné cestě (stále se jedná o poznání stejného nadkosmického principu a křesťanství pouze *rozvíjí* to, co je přítomno i v buddhismu), nevidí řadu zjevných skutečností. Buddhismus např. nemůže obhájit existenci lidské svobody (tj. nemůže obsahovat pojem hříchu), neobsahuje koncept nadčasového charakteru individuálního já (tj. nemůže zdůvodnit lidskou důstojnost) a nedokáže vysvětlit stvoření světa z dokonalého principu (tj. nemůže mít pojem Boha).²⁷² Tyto problémy jsou však vyřešeny přijetím křesťanského učení o Boží Trojjedinosti, a proto se Losskij přiklání právě ke křesťanské mystice.

Jednotlivá svědectví náboženských zření nejsou zajedno v otázce, jak se nazření Absolutna váže ke konkrétním obrazům. Losskij nachází pojetí zcela bezobrazových a bezforemných zření (např. Mistr Eckhart) i těch, která byla zaznamenána v zřetelných a jasných vizuálních obrazech (např. v *Životě Svaté Terezy*).²⁷³ Přesto Losskij vyvozuje, že všechna tato vidění byla „vnitřním viděním“, „viděním duše“ (intelektuálním či imaginativním názorem), což není totéž jako smyslové vidění.²⁷⁴ Panuje obecná shoda, že na „náboženských vidinách či zjeveních“ (které není chybou chápat analogicky halucinacím) se značnou měrou podílí naše nevědomí. Přesto však nevědomí nemusí být skutečným *pramenem* oněch vidin, neboť dle mnohých svědectví mohou být způsobovány spojením našeho vědomí s vnějšími činiteli (Bůh a členové jeho království²⁷⁵), kteří v nás dané představy vyvolávají.²⁷⁶ Losskij se zdá tuto interpretaci skutečně přijímat. Mimoto přijímá poněkud zastaralý argument pro Boží existenci.²⁷⁷ Schopnost percepce vidin pocházejících od Boha může dle něj být *rozšířena* duševní chorobou.²⁷⁸ „Postižení“ však zpravidla nemají zálibu v přísné racionální filosofii, a proto jejich svědectví častěji nacházíme v krásné literatuře.²⁷⁹

²⁶⁹ Losskij, N. O., *O mystickej intuícii*, s. 38.

²⁷⁰ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 113.

²⁷¹ Losskij, N. O., op. cit., s. 43.

²⁷² Ibidem, s. 46-47.

²⁷³ Sládek, K., op. cit., s. 109.

²⁷⁴ Losskij, N. O., op. cit., s. 56.

²⁷⁵ či naopak zlé síly – „mocnosti zla“. Ibidem, s. 54; 65-66.

²⁷⁶ Ibidem, s. 60-61.

²⁷⁷ „Je nepochybné, že podľa miery, v akej milujeme dobro alebo pociťujeme potrebu hľadať ho, má každý z nás istý podiel na videní božieho kráľovstva; jeho odlesk môžeme zachytiť napríklad v tom nadšenom vnímaní krásy prírody či ľudskej bytosti, ktoré naplňa dušu neotrasiteľným presvedčením o existencii Boha.“ Ibidem, s. 62.

²⁷⁸ Sládek, K., op. cit., s. 124.

²⁷⁹ Losskij, N. O., op. cit., s. 64.

Mystickou intuicí nenahlížíme pouze nadkosmický princip, nýbrž i vlastní já²⁸⁰, individualitu předcházející všechny konkrétní kvalitativní určení, ve které je zakotvena potence k tvorbě normativních idejí.

„Mystická intuícia objavuje nadkvalitovú tvorivú silu ja, povznášajúcu toto ja nad všetky jeho určité empirické kvality a prejavy v čase a podmienúcu jeho slobodu; objavuje v ja to podstatné, konkrétne, potenciu nekonečného množstva určitých obsahov a individualne povolanie tvoriť ich podľa normatívnej idey toho-ktorého ja. V tomto mystickom názore sa ja – i za dotýčnými empirickými kvalitami a prejavami v čase – ukáže jako konkrétna indiviudálna entita.“²⁸¹

Takto komplexní a integrovaný pojem já však vyžaduje přijetí Boha a celku světa, jichž je individuální já organickou součástí, kterou proto nelze mystickou intuicí pojmut izolovaně.²⁸² Oním integrujícím prvkem kosmu a lidské bytosti se zdá být láska, která upíná naši pozornost ke kolektivním hodnotám a zbytku světa, čímž rozpouští přirozený sklon člověka k egoismu.²⁸³ Schopnost mystické intuice (konkrétně nazírání dobra a zla) mají rozšířenou svatí lidé a Bůh jí disponuje neomezenou měrou, neboť vidí na samé dno srdce každého člověka.²⁸⁴

²⁸⁰ Losskij rozlišuje mezi smyslovou, intelektuální a mystickou intuicí, přičemž vlastní já poznáváme i intuicí intelektuální. Pro účely vysledování argumentační linie spisu však tento druh poznání nebylo třeba zde detailněji rozvádět.

²⁸¹ Losskij, N. O., *O mystickej intuícii*, s. 73.

²⁸² Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 58.

²⁸³ Losskij, N. O., op. cit., s. 74.

²⁸⁴ Ibidem, s. 77-78.

6. 2. Nauka o reinkarnaci

Druhou z vybraných specializovaných kapitol Losského filosofie je jeho učení o reinkarnaci. Opět se jedná o pojem často skloňovaný a není v novodobé filosofii zcela běžné, aby podobnou nauku akademický filosof zastával. Dalším důvodem výběru je skutečnost, že kniha obsahuje v koncentrované podobě shrnutí mnoha předchozích obsáhlých děl (Losského nauka o reinkarnaci se opírá o premisy z celé řady filosofických disciplín), takže její čtení může korigovat některá dílčí neporozumění a také nám poskytuje (ač ve zmenšené podobě) obraz celého Losského filosofického systému.

Ve spisu *Nauka o reinkarnaci* se Losskij po svém odchodu na západ vyrovnává s tématem převtělování duší. Tato myšlenka je hluboce zakořeněna v kultuře mnoha národů²⁸⁵ a má i silnou oporu v západní filosofické tradici.²⁸⁶ Losskij se z tohoto důvodu rozhodl pojednat o posmrtné existenci člověka a diskutovat tuto otázku prismatem svých filosofických premis.

Koncept, z něhož Losskij ve své argumentaci vychází, nazývá personalismem. Ten pro něj představuje učení, podle kterého se celý svět skládá z osob²⁸⁷ – reálných a potenciálních.²⁸⁸ Reálná osoba je schopna chápat absolutní hodnoty (pravda, mravní dobro, krása, svoboda) a aktivně jich dosahovat. Já se pak zdá být jakýmsi neměnným nedělitelným jádrem nás samých, které se nemění v závislosti na měnících se okolnostech, čase a prostoru. Je to tedy jakási naše substance.²⁸⁹

Precizní vyjasnění povahy já je pro Losského významné proto, že právě toto já je tím, co se stěhuje z těla do těla a je předmětem zájmu nauky o reinkarnaci. Nejprve Losskij rekapituluje své gnozeologické, metafyzické a etické teze, které rovněž připomeneme, aby byla kapitola srozumitelná sama o sobě. Zmíněné substanci či substanciálnímu činiteli²⁹⁰ (nositeli já) náleží ideální bytí, které se od bytí reálného (které náleží lidskému tělu) vyznačuje nečasovostí a neprostorovostí.²⁹¹ Tuto sféru substanciální činitelé obývají spolu s idejemi v Platónově smyslu, jejichž nezávislou existenci Losskij zřejmě postuluje.²⁹² Z existence této ideální sféry Losskij vyvozuje fakt, že reálný svět spočívá na oduševnělém základě a všechny fyzikální jevy jsou založeny na *cílevědomé* snaze všech částic naplňovat kauzální zákonitosti. Tento celek drží pohromadě jednotící silou nadpozemského principu, Boha.²⁹³ Prostřednictvím lásky s tímto principem navazujeme osobní vztah a prožíváme náboženskou zkušenost. Bůh osoby potřebuje, neboť jen vůči nim může realizovat své dobro – k definici reálné osoby patří to, že dobro může pochopit. Tyto osoby spojuje společné vědomí v jakýsi nadindividuální celek, ze kterého se jednotlivá vědomí individuují na základě

²⁸⁵ Zejméně v Asii a objevuje se u většiny „primitivních národů“.

²⁸⁶ Platón, *Faidón*, Praha: Oikoymenh 2005, s. 85.

²⁸⁷ Losskij, N. O., *Nauka o reinkarnaci*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2004, s. 13.

²⁸⁸ „Slovem potenciální osoba je přitom míněna bytost, která je schopná se rozvíjet a postupem času se stát reálnou osobou“. Ibidem, s. 13.

²⁸⁹ Jakovenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, s. 462.

²⁹⁰ Losskij, N. O., op. cit., s. 18.

²⁹¹ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 28-29.

²⁹² Losskij, N. O., op. cit., s. 19.

²⁹³ Ibidem, s. 23.

svých subjektivních prožitků, avšak předměty nazírání dle Losského skutečně existují v onom kolektivním vědomí všech osob.²⁹⁴

Všechny osoby tedy existují v jistém smyslu jako jeden nadindividuální celek. Jednotliví lidé tudíž v ostatních milují sami sebe, neboť druhý člověk není ničím jiným než projevem téhož principu, jehož projevem jsem i já sám. Tento nadindividuální celek existuje v těsném svazku s dokonalou Boží bytostí (avšak rozhodně s ní není totožný), která se mu ještě více přiblížila a připodobnila Kristovým vtělením.²⁹⁵

Člověk je dle Losského svobodný, tj. náleží mu svobodná vůle a není determinován vnějšími příčinami. Stejně tak jsou svobodné všechny ostatní životní formy – Losskij se domníval, že Bůh stvořil pouze řadu *svobodných* substanciálních činitelů, z nichž každý si v průběhu vývoje vybral svůj životní typ.²⁹⁶ Organismy se tedy diferencují na základě svobodného tvůrčího procesu, do kterého Bůh nezasahuje.²⁹⁷ Takto vyvinuté formy mají pak sklon k egoismu a izolují se od sebe tím, že si vytvářejí hmotné tělo, čímž ubírají prostor ostatním subjektům. Slučují se do různých celků (planetární soustavy, organismy, molekuly) a tím vytvářejí hierarchii substanciálních činitelů.²⁹⁸

Každý ze substanciálních činitelů pak usiluje o sebezdokonalení²⁹⁹ a vyvinutí se v novou životní formu.³⁰⁰ Toto „usilování“ náleží i nevědomé přírodě. Losskij proto považuje celý vesmír a každou jeho část za oduševnělou a protknutou tímto živým principem. Kromě těchto jednotlivých individuálních snah však do života zasahuje i Boží tvůrčí princip, který jediný může např. přerodit nerozumnou bytost v rozumnou.³⁰¹

Substanciální činitelé dle Losského nabývají různých těl, čímž získávají zkušenosti. Po smrti individuálního těla se převtělí do jiného, obohaceni o zkušenost z předchozího „života“.³⁰² Toto tvrzení Losskij dokládá poněkud nevěrohodnými argumenty.³⁰³

Cílem substanciálních činitelů je zbavit se egoismu a dojít do stavu nekonečné lásky k absolutním hodnotám, čímž se stanou součástí království Božího. Člověk není tvořen pouze jedním substanciálním činitelem³⁰⁴, nýbrž mnoha a zároveň svým já, které s nimi může kooperovat nebo s nimi být v rozporu.³⁰⁵ Během života má člověk za úkol očišťovat se od zla a směřovat k dobru, čímž se připravuje k zbožštění a účasti na království Božím.

Po smrti substanciální činitelé nezanikají, nýbrž nabývají jiných forem, přičemž si nepamatujeme na předchozí život³⁰⁶ (takové vzpomínky by nás zatěžovaly a nemohli bychom nové vtělení započít žít s „čistým štítem“).

²⁹⁴ Losského intuitivistická koncepce je vyložena na jiných místech práce.

²⁹⁵ Losskij, N. O., *Nauka o reinkarnaci*, s. 29.

²⁹⁶ Ibidem, s. 34.

²⁹⁷ Velmi kacířská myšlenka.

²⁹⁸ Ibidem, s. 36.

²⁹⁹ Маслин, М. А., *Русская философия: энциклопедия*, Москва: Алгоритм, 2007, s. 311.

³⁰⁰ Losskij, N. O., op. cit., s. 38-39.

³⁰¹ Ibidem, s. 41.

³⁰² Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 176.

³⁰³ Dle Losského byla genialita W. A. Mozarta způsobena tím, že své hudební nadání třibil v předchozím životě tak intenzivně, že byl schopen navázat hned ve třech letech života následujícího. Srv. Losskij, N. O., op. cit., s. 43.

³⁰⁴ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 43.

³⁰⁵ Losskij, N. O., op. cit., s. 50.

³⁰⁶ Ibidem, s. 69.

Myšlenku převtělování přijímalo kromě tradičních buddhistických myslitelů i mnoho evropských filosofů i spisovatelů.³⁰⁷ Mezi nejvýznamnějšími z nich Losskij jmenuje Goetheho a Leibnize.³⁰⁸ Druhý jmenovaný vytvořil svoji proslulou nauku o monádách, které tvoří systém vzájemné nadřazenosti a podřazenosti od nejvyšší monády, Boha, až po nejnižší stupně hrubých nevědomých částic hmoty.³⁰⁹ Tělo živého tvora je ovládáno jeho nejvyšší monádou, duší, která nižší monády pořádá do příslušného celku.³¹⁰ Od toho je oddělitelné – smrtí - avšak sama o sobě je nezničitelná (mimo Boží zásah) a po oddělení od konkrétního těla nabývá nové formy pořádáním nového těla.³¹¹ V procesu převtělování se dané monády (duše) neustále zdokonalují, přičemž nejvyšším stupněm dokonalosti je vstup do království Božího. Z takové nauky proto nesmrtelnost lidské duše a její „převtělování“ přirozeně vyplývají.

Mezi takovýmto systémem monád a Losským představeným světem substanciálních činitelů, které leží v základu personalistické nauky, jsou velmi zřetelné analogie a zdá se, že se v jistém smyslu jedná o tutéž myšlenkovou linii.³¹² Oproti Leibnizově monadologii však personalisté apelují zejména na odpovědnost jednotlivých činitelů za sebe samé (jejich rozvoj probíhá jako *tvůrčí* proces sebezdokonalování a směřování k dobru³¹³).

Jakkoli je Losského pokus oživit nauku o reinkarnaci v moderní filosofii pozoruhodný a smělý, nedomnívám se, že by z hlediska obecné přijatelnosti skončil úspěšně. Převtělování duší je sice nedílným závěrem jeho filosofických názorů, avšak pro ty nenabízí (alespoň v rámci této knihy) dostatečně silné argumenty. Oporu v tradici, na niž je možné navázat, hledá Losskij zejména v do sebe značně uzavřených systémech (Leibnizova monadologie, Schopenhauerova nauka o vůli) a starých či dokonce zcela nefilosofických zdrojích. Několik pragmatických apelů, podle kterých nauka o reinkarnaci vysvětluje některé empirické jevy lépe než alternativní koncepce, lze sotva pokládat za přesvědčivé.

6. 3. O kritériu pravdy

Jako poslední je zde zařazena podkapitola o Losského hledání kritéria pravdy. Připomenutím tohoto drobného spisu jsem chtěl Losského představit jako myslitele, který vstupuje do dialogu se západní filosofií a reaguje na aktuální otázky, které hýbou současným filosofickým světem.³¹⁴ Tato část jeho filosofie není nejznámější ani neobsáhlejší, avšak dokazuje, že bychom Losskému křivdili, kdybychom jej pokládali výlučně za extravagantního myslitele a eklektika, který se snaží přivést zpátky k životu archaické filosofické koncepty.

V eseji *Absolutní kritérium pravdy* (1946)³¹⁵ Losskij znovu ve stručnosti vykládá podstatu své noetiky, tj. intuitivistického filosofického postoje.

Připomíná, co nazývá intuicí: Je to přímý náhled předmětu ve vědomí. Tento náhled je ve filosofii tradičně pokládán za nezpochybnitelný základ

³⁰⁷ Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 175.

³⁰⁸ Losskij, N. O., *Nauka o reinkarnaci*, s. 83-84.

³⁰⁹ Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, s. 46.

³¹⁰ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 44.

³¹¹ Losskij, N. O., op. cit., s. 89.

³¹² Jakovenko, B., *Дějiny ruské filosofie*, s. 14.

³¹³ Losskij, N. O., *Nauka o reinkarnaci*, s. 101.

³¹⁴ Sládek, K., op. cit., s. 92.

³¹⁵ Losskij, B. N., *Bibliographie des oeuvres de Nicolas Lossky*, s. 19.

poznání, neboť jakkoli mé přítomné percepcce nemusejí reprezentovat reálně existující předměty, nemohu zpochybnit, že aktuálně právě tyto percepcce pojmám.³¹⁶ Pouze Losskij však, jak se domnívá, vypracoval teorii, ve které je pravdivost intencionálních objektů důsledně založena v premisách noetické koncepce. Při intendování objektu, např. bělosti, tedy pojmám *přímo* bělost, nikoli její reprezentaci.³¹⁷ Ona bělost je tedy objektem vědomí, já (ten, kdo ji pojmá) je jeho subjektem a poslední složkou vědomí je právě vztah mezi subjektem a objektem.³¹⁸ Já není něčím, co by sídlilo v prostoru a čase, a proto jej Losskij řadí do nadčasového bytí. Naopak stavy vědomí - percepcce, emoce, atd. – jsou událostmi, neboť se stále mění, tj. odehrávají se v čase a neudrží si stejnou formu. Já je proto onen substanciální činitel, který pořádá organické tělo, které má hmotnou a časovou formu.

Předměty vnějšího světa tedy vnímáme bezprostředně a tak, jak jsou, aniž by byly vytvářeny či jakkoli měněny tím, že jsou poznávány.³¹⁹ Předměty jsou imanentní mému vědomí (tj. jsou mu přímo „k dispozici“), avšak transcendentní mně, subjektu vědomí (stále jsou odděleny ode mě - nejsou mnou samým).³²⁰ Subjekt a objekt vědomí pak vytvářejí jeden celek³²¹, což Losskij nazývá gnozeologická koordinace.³²² Toto spojení souvisí s již zmiňovanou propojeností všech věcí v kosmu, který tvoří jediný organický celek.

Pouze intuitivismus může dle Losského obhájit úlohu logiky jako vědy mající dosah až do vnějšího světa, neboť bez přijetí intuice jako bezprostředního nazírání reality je nutné logické soudy a vývody považovat za pouhé stavy subjektu.³²³ Toho si byl vědom již Vladimir Solovjov, s jehož názory se však Losskij rozhodl polemizovat. Solovjov, ačkoli byl na správné cestě, neboť, stejně jako Losskij, zastával myšlenku mystické intuice, nevypracoval důslednou intuitivistickou koncepci, ve které by se pravdivost námi nazíraných předmětů dala založit.³²⁴

Losského intuitivismus není tak naivní, jak by se mohlo na první pohled zdát. Uvědomuje si například, že jeden předmět vnímají různí lidé různě (a mnozí nesprávně), a proto uznává, že i přes skutečnou přítomnost předmětů v lidském vědomí je můžeme vnímat smíšeně se subjektivními přídavky, které si sami vytváříme.³²⁵ Za všechny lze jmenovat například halucinace či sny.

Jakým způsobem je tedy možné stanovit kritérium pravdivosti našich vjemů? Základem je důsledné rozlišování mezi předmětem názoru a intencionálním aktem, jímž onen názor pojmám.³²⁶ Všechny intencionální akty vycházejí z já, jež je jejich příčinou, a musí proto existovat.³²⁷ Toto já je substanciální činitel patřící do říše nadčasového a nadprostorového ideálního bytí. Ten tedy vytváří reálné bytí, které podléhá změně a podmínkám času. Právě tato

³¹⁶ Losskij, N. O., *Absolutné kritérium pravdy*, s. 29.

³¹⁷ Putna, M. C., *Rusko mimo Rusko*, Brno: Petrov 1993, s. 191.

³¹⁸ Losskij, N. O., op. cit., s. 31.

³¹⁹ Ibidem, s. 35.

³²⁰ Ibidem, s. 37.

³²¹ Shein, L. J., *N. O. Lossky, 1870-1965: A Russian Philosopher*, in: *The Russian Review*, Vol. 25, No. 2 (Apr., 1966), s. 215.

³²² Sládek, K., *Nikolaj Losskij: Obhájce mystické intuice*, s. 86.

³²³ Losskij, N. O., op. cit., s. 41.

³²⁴ Ibidem, s. 48.

³²⁵ Ibidem, s. 49-50.

³²⁶ Ibidem, s. 53.

³²⁷ Polemika se Solovjovom, který se naopak domníval, že já netvoří žádnou substanci vědomí. Ibidem, s. 54-55.

propojenost mezi tím, co vytváří (substanciální činitel) a tím, co je vytvářeno, zakládá možnost pravdivého bezprostředního poznání, které dle Losského dokáže uspokojivě založit pouze intuitivismus. Nazíraný předmět, jenž se nachází ve vědomí subjektu, je součástí tohoto subjektu - dohromady vytvářejí nadindividuální organický celek.³²⁸

Zajímavým místem spisu je Losského polemika s Kantovou filosofií, která se pro Losského intuitivismus zdá být zřejmým ohrožením. Obě koncepce mají společnou myšlenku, že skrze naše poznání máme přístup pouze k předmětům imanentním našemu vědomí. Dle Kanta však těmito předměty jsou jevy, které jsou odlišné od transcendentních věcí o sobě, kdežto podle intuitivismu nám jsou imanentní přímo předměty samotné, které jsou projevy substanciálních činitelů v čase.³²⁹ Losskij tedy, na rozdíl od Kanta, mohl vypracovat vlastní metafyzický a ontologický systém. Kromě toho vypracoval i vlastní intuitivistickou logiku, která posouvá Kantovu dualitu aposteriorního a apriorního poznání na novou úroveň.

Losskij se tedy vydal odlišnou cestou k pochopení světa než většina jeho současníků: Místo aby se pokusil poznat svět „vědecky“³³⁰, tj. postupným indukováním z nižších principů na obecnější a vyšší, vysvětlil hmotný svět jako produkt vyšších ideálních principů, jejichž činností je vytvářen

„Možno nájsť dôkazy toho, že ustrojenie prírody je priamo protichodné prestavám, ktoré majú o nej materialisti. Nie psychické procesy závisia od materiálnych, ale naopak, materiálne procesy uskutočňujú sa vždy ako psychomateriálne alebo v krajnej miere jako psychoidno-materiálne, pričom vedúca úloha patrí ich psychickému alebo psychoidnému aspektu. Nie je preto divné, že materialisti vždy stroškocú v otázke o podmienkach vzniku psychických procesov.“³³¹

Je obtížné říct, nakolik je Losského koncepce skutečně dokonalejší než jiné filosofické proudy, které Losskému pojetí ve své době konkurovaly. Ačkoli Losskij zmiňuje členy Vídeňského kruhu, kteří se vydali zcela jinou cestou a pokusili se o definitivní odstranění metafyziky ze sféry filosofického zájmu³³², jeho kritika není příliš důkladná a nezdá se postihovat jádro sporu. Například nelze ve filosofii dvacátého století oponovat odpůrcům skutečnosti náboženské zkušenosti, na níž je Losského systém do značné míry založen, tím, že existuje řada lidí, kteří ono světlo poznali a jednoduše věděli, že Bůh existuje.³³³

³²⁸ Losskij, N. O., *Absolutné kritérium pravdy*, s. 62.

³²⁹ Ibidem, s. 63.

³³⁰ Jakonenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, s. 7.

³³¹ Losskij, N. O., op. cit., s. 70.

³³² Peregrin, J., *Kapitoly z analytické filosofie*, Praha: Filosofia 2005, s. 96.

³³³ Losskij, N. O., op. cit., s. 72.

7. Závěr

V práci byly představeny tři důležité oblasti Losského zájmu a nakonec tři díla, ve kterých jsou závěry z těchto oblastí aplikovány k řešení konkrétních filosofických otázek. Ona tři díla navíc obsahují shrnutí relevantních částí Losského filosofie, která jsem ve stručnosti zopakoval. Domnívám se proto, že v závěru již není třeba opakovat Losského teze a můžeme přistoupit rovnou k zhodnocení díla jako celku.

Losského filosofický systém je v mnohém pozoruhodný, neboť měl stejný cíl jako nejambicióznější projekty v dějinách filosofie³³⁴ – podat ucelený obraz světa, člověka a jeho existence a nabídnout jisté axiomy či vodítka našeho poznání, které by měly postačovat k řešení (či alespoň návodu k řešení) většiny otázek, které si lidská bytost může klást.³³⁵ O něco podobného se v historii filosofie pokusili např. Platón, Aristotelés, Tomáš Akvinský, Schopenhauer či Hegel. Většina ostatních filosofů se věnovala mnohem užšímu okruhu otázek.

Podobná smělost však pochopitelně obnáší rizika a nedostatky, se kterými musí tak sebevědomý projekt počítat. Za hlavní slabinu celého díla pokládám jistou zastaralost argumentačních a metodických postupů. Před několika staletími by podobné dílo mohlo být oceněno mnohem více, avšak obávám se, že v celé pokantovské filosofii nemá šanci v akademických kruzích dlouhodobě obstát.

Losskij si poměrně eklekticky vybírá prvky velmi rozličných myslitelů, které pak do svého systému inkorporuje. Ačkoli reaguje na velké množství spisů a koncepcí od antiky až po dnešní dobu, jeho argumenty proti oponentům a jeho interpretace ostatních děl nejsou příliš hluboké ani důkladné.

Dále je třeba podotknout, že Losskij se snaží působit zejména na city čtenáře, což je však na úkor rigorozity a věrohodnosti celého díla. Kromě několika jím vytvořených pojmů také nepoužívá moderní filosofickou terminologii a vyhýbá se přímé a důsledné konfrontaci se systémy, které by pro jeho nauku mohly představovat největší ohrožení.

V neposlední řadě je třeba zmínit, že Losského systém je uzavřený, vnitřně silně provázaný, a proto nám zřejmě nezbyvá, než jej celý přijmout, nebo celý odmítnout. Bylo by tudíž nesnadné z Losského díla vybrat nějakou část a použít ji jako inspiraci pro vlastní filosofickou práci, neboť tato část je (jak by Losskij zřejmě řekl) organicky spojena se základními premisami jeho systému, bez nichž by zcela postrádala na síle.

Přesto si Losskij nepochybně zaslouží úctu pro svoji odvahu pustit se do takto obtížné a rozsáhlé filosofické práce, která alespoň lokálně v době, kdy Losskij působil, vzbudila pozornost a zájem. O Losském se bohužel vůbec nezmiňují velké světové filosofické monografie. Není např. vůbec zmíněn v příručkách Oxfordské univerzity k různým filosofickým disciplínám (*The Oxford Handbook of Practical Ethics*, *The Oxford Handbook of Metaphysics*, *The Oxford Handbook of World Philosophy*), v *A Companion to Metaphysics* od Blackwellu ani v *The Development of Ethics* z Oxfordského nakladatelství. Výjimečně se o něm objevují zmínky v souvislosti se Solovjovem³³⁶. Více

³³⁴ Chernyaev, A. V., *Continuity and succession in contemporary Russian philosophy*, Moscow: Springer Science+Business Media Dordrecht 2014, s. 265

³³⁵ Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, s. 63.

³³⁶ Thurnher, R., *Filosofie 19. a 20. století*, Praha: Oikoymenh 2009, s. 456 a Talliaferro, Ch., *A Companion to Philosophy of Religion*, Chichester: Wiley-Blackwell 2010, s. 221.

prostoru je mu věnováno pouze v ruských slovnících či encyklopediích ruské filosofie a v českých dobových publikacích³³⁷. Lze tedy tvrdit, že Losského odkaz stále čeká na své zhodnocení a přijetí či nepřijetí západní tradicí.

³³⁷ Jovčuk, M. T., *Dějiny filosofie*, Praha: Svoboda 1976, s. 531.

Bibliografie

Primární literatura

N. O. Losskij

Losskij, N. O., *Absolútné kritérium pravdy*, Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská, 1946.

Losskij, N. O., *Intuitivism*, Praha: Русский свободный университет в Праге 1932.

Losskij, N. O., *Nauka o reinkarnaci*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2004.

Losskij, N. O., *O mystickej intuícii*, Poprad: Mornár a syn, s.r.o., 2004.

Лосский, Н. О., *Воспоминания*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1968

Лосский, Н. О., *Мир как органическое целое*, Москва: Уздание Г. А. ЛЕМАНА и С. И. САХАРОВА 1917.

Лосский, Н. О., *Обоснование интуитивизма*, Санкт Петербург: Типография М. М. Стасюлевича 1908.

Лосский, Н. О., *Ценность и бытие*, Париж: YMCA PRESS 1931.

Лосский, Н. О., *Условия абсолютного добра*, Москва: Издательство политической литературы 1991.

Další primární literatura

Areopagita, D., *Listy. O mystické theologii*, Praha: Oikoymenh 2005.

Descartes, R., *Meditace o první filosofii*, Praha: Oikoymenh 2001.

Dostojevskij, M., *Zločin a trest*, Praha: Vydavatelství J. Otto v Praze 1899.

Heidegger, M., *Bytí a čas*, Praha: Oikoymenh 2008.

Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*, Praha: Svoboda 1996.

Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, Praha: Oikoymenh 2001.

Leibniz, G. V.: *Monadologie*, Praha: Sfinx 1925.

Locke, J.: *Esej o lidském rozumu*, Praha: Svoboda 1984.

Platón, *Faidón*, Praha: Oikoymenh 2005.

Plótínos, *Enneady*. VI, 9. In Plótínos. *O klidu*. Praha: Rezek, 1997.

Schopenhauer. A.: *Svět jako vůle a představa I.*, Peleřimov: Nová tiskárna Peleřimov, 1998.

Sekundární literatura

- Floss, K., *Cesty evropského myšlení I: Architekti křesťanského středověkého vědění*. Praha: Vyšehrad 2004.
- Chamberlainová, L., *Parník filosofů. Lenin a vyhnání inteligence*, Praha: Mladá fronta a. s., 2009.
- Chernyaev, A. V., *Continuity and succession in contemporary Russian philosophy*, Moscow: Springer Science+Business Media Dordrecht 2014.
- Jakovenko, B., *Dějiny ruské filosofie*, nákladem Slovanského ústavu – v komisi nakl. „Orbis“, Praha 1939.
- Jovčuk, M. T., *Dějiny filosofie*, Praha: Svoboda 1976.
- Losskij, B. N., *Bibliographie des oeuvres de Nicolas Lossky*, Paris: Institut d'études slaves 1978.
- Peregrin, J., *Kapitoly z analytické filosofie*, Praha: Filosofia 2005.
- Polanowska, F., *Losskij's erkenntnistheoretischer Intuitionismus*, Berlin: Dr. Emil Ebering 1931.
- Putna, M. C., *Rusko mimo Rusko*, Brno: Petrov 1993.
- Sergeev, M., *Orthodoxy and Democracy: Sophiological Themes in the Philosophy of Nikolai Losskii*, in: *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 21: Iss. 2, Article 4.
- Shein, L. J., *N. O. Lossky, 1870-1965: A Russian Philosopher*, in: *The Russian Review*, Vol. 25, No. 2 (Apr., 1966).
- Sládek, K., *Apofaticko-katafatický rozměr mystiky v pojetí Nikolaje Losského* in: *THEOLOGICA* 2011 – roč. 1, č. 2.
- Sládek, K., *Nikolaj Losskij, Obhájce mystické intuice*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2011.
- Sládek, K., *The View of Creation Through the Eyes of Vladimir Solovyov and Nikolai Lossky*, in: *European Journal of Science and Theology*, June 2010, Vol. 6, No. 2.
- Talliaferro, Ch., *A Companion to Philosophy of Religion*, Chichester: Wiley-Blackwell 2010.
- Thurnher, R., *Filosofie 19. a 20. století*, Praha: Oikoymenth 2009.
- Tremblay, F., *Nikolai Lossky's Reception and Criticism of Husserl*, in: Springer Science+Business Media Dordrecht 2016.
- Алешин, А. И., *Русская философия: малый энциклопедический словарь*, Москва: Наука 1995.
- Борзова, Е. П., *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*, Издательство, Санкт-Петербург: СПбКО 2008.
- Замалеев, А. Ф., *Русская философия: конец XIX. – начало XX. века*, Санкт Петербург: Ст. Петербург. Унив. 1993.
- Цепелева, Н. В., *Проблема добра и зла в философии Н. О. Лосского*, Новосибирск: ЭНСКЕ 2009.
- Кириленко Г. Г., Шевцов Е. В., *Краткий философский словарь*, Москва: СЛОВО 2010.
- Маслин, М. А., *Русская философия: энциклопедия*, Москва: Алгоритм 2007.
- Солнцев, Н. Б., *Русская философия*, Москва: ИНФОРА 2001.